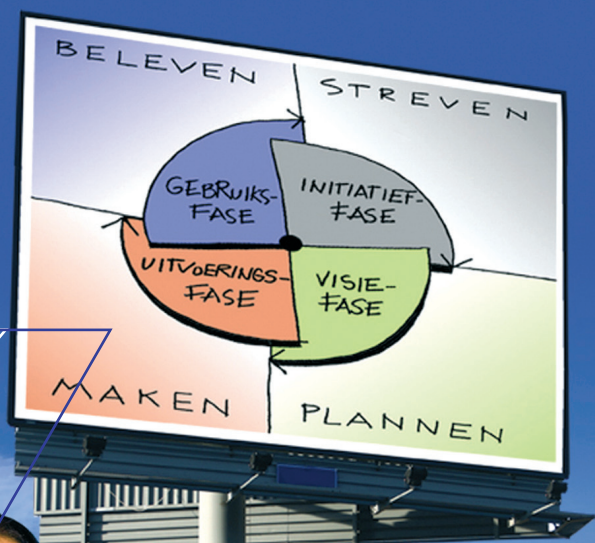

Reader Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit

Bundeling praktijkervaring en intervisie projecten in de periode 2005-2008
over ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling

Annoesjka Wintjes
Peter Dauvellier
John Weebers

Reader Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit

**Bundeling praktijkervaring en intervisie projecten in de periode
2005-2008 over ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling.**

Peter Dauvellier
John Weebers
Annoesjka Wintjes

15 december 2008

Habiforum:
Büchnerweg 1, 2803 GR GOUDA
Postbus 420, 2800 AK GOUDA
Tel. (0182) 540655
Fax. (0182) 540656
Email: info@habiforum.nl

Contact auteurs via:
Peter Dauvellier
Dauvellier Planadvies
Garde Jagerswei 3
9001 ZP GRAU
Tel. 056 6622354/ 06 22281175

H-G160_2_S_09_36609

©Copyright 2008 by Habiforum

No part of this report may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the copyright holder.

> Inhoud

Deze reader is een verantwoording van het project van Habiforum met als doel: het leren organiseren van het creatieve proces dat resulteert in ruimtelijke kwaliteit. Het project is uitgevoerd met de "community of practice" werkmethode. Daartoe zijn 13 workshops georganiseerd in de periode 2005 tot en met 2008 met professionals uit de praktijk. Deels hadden deze workshops het karakter van intervisiebijeenkomsten waarin praktijkprojecten werden onderzocht en besproken. Daarnaast werd gewerkt aan het uitbreiden van het 'gereedschap' dat ter beschikking staat om ruimtelijke kwaliteit een leidende rol te geven in het proces van gebiedsontwikkeling.

In de voorliggende 'Reader Werkbank Ruimtelijke kwaliteit' wordt een overzicht van de resultaten van de workshops gegeven. Het project heeft een werkmethode opgeleverd en een aantal instrumenten om ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling te realiseren. De resultaten zijn toegankelijk gemaakt op www.werkbankruimtelijkekwaliteit.nl.

> Colofon

De werkbank is tot stand gekomen als initiatief van Habiforum in het kader van het programma 'Vernieuwend ruimtegebruik'. Ruim 25 professionals uit de praktijk van gebiedsontwikkeling hebben meegewerkt aan de ontwikkeling van de werkbank methode om ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling te realiseren. Een kernteam van Peter Dauvellier van Dauvellier Planadvies, John Weebers van Ministerie van Verkeer en Waterstaat en Annoesjka Wintjes van Land-life Consultancy verzorgde de organisatie.

> Habiforum

Dit is een publicatie van Habiforum in het kader van het programma Vernieuwend Ruimtegebruik. Habiforum is een kennisnetwerk dat ruim 2.000 experts verbindt, die samen nieuwe vormen van duurzaam ruimtegebruik ontwikkelen én in de praktijk brengen. Het programma omvat praktijkprojecten en wetenschappelijk onderzoek. Het wordt uitgevoerd in nauwe samenwerking met het InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster en de universiteiten van Delft, Rotterdam, Amsterdam (VU en UvA), Utrecht en Wageningen. Door deze samenwerking ontstaat synergie tussen wetenschap, praktijk en beleid. Habiforum wordt gefinancierd vanuit Bsik, het kennis-economieprogramma van de Rijksoverheid, en uit bijdragen van publieke en private partijen. Zie ook: www.habiforum.nl

Inhoud

Voorwoord

1	Achtergrond en doel van werk	7
1.1	Inleiding	7
1.2	Wat vooraf ging	7
2	De filosofie van Werk	8
2.1	Community of Practice	8
2.2	Drie kerngedachten	8
3	Producten van project WeRK	11
3.1	Methode-ontwikkeling	11
3.2	Praktische instrumenten	12
3.3	Uitdragen gedachtengoed	13
3.4	Netwerk van professionals	14
4	Community of practices: impressies	15
4.1	WeRK 1 / Analyse en vraagstelling	15
4.2	WeRK 2 / Blauwe Stad	17
4.3	WeRK 3 / Kustgebied van Zuidwest Walcheren	21
4.4	WeRK 4 / Planning van activiteiten	26
4.5	WeRK 5 / Rekenen aan ruimtelijke kwaliteit	26
4.6	WeRK 6 / Reflectie op WeRK 5	31
4.7	WeRK 7 / Wageningse Eng	31
4.8	WeRK 8 / Instrumenten voor het processchema	33
4.9	WeRK 9 / Stadshavens Rotterdam	36
4.10	WeRK 10 / Zuidlanden Leeuwarden	37
4.11	WeRK 11 / LOP Groesbeek e.o.	40
4.12	WeRK 12 / Terugblik op de resultaten tot nu toe	43
4.13	WeRK 13 / 4 Instrumenten toevoegen aan de website	47
4.13.1	Ambitiestarter	47
4.13.2	Mini MKBA	48
4.13.3	Design en Construct	49
4.13.4	Kaartenspel	50
5	Reflectie op Resultaten Community of practices	52
5.1	Werkbank en deskundigenoordeel	52
5.2	Hoe verder met de WeRKbank?	55
Bijlage A	Publicaties in het kader van WeRK	56
Bijlage B	Lijst van projecten en workshops waar de Werkbankaanpak is toegepast	57

Voorwoord

Voor u liggen de resultaten van een project van Habiforum met als doel: het leren organiseren van het creatieve proces dat resulteert in ruimtelijke kwaliteit. Het project is uitgevoerd met de "community of practice" werkmethode. Daartoe zijn 13 workshops georganiseerd in de periode 2005 tot en met 2008 met professionals uit de praktijk. Deels hadden deze workshops het karakter van intervisiebijeenkomsten waarin praktijkprojecten werden onderzocht en besproken. Daarnaast werd gewerkt aan het uitbreiden van het 'gereedschap' dat ter beschikking staat om ruimtelijke kwaliteit een leidende rol te geven in het proces van gebiedsontwikkeling.

In de voorliggende 'Reader Werkbank Ruimtelijke kwaliteit' wordt een overzicht van de resultaten van de workshops gegeven. Deze reader is een samenvatting van praktijkprojecten en handreikingen voor een nieuwe methode om ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling te realiseren.

De in 2008 nieuw ontwikkelde instrumenten moeten nog op de website worden geïnstalleerd. WeRK heeft hiermee zijn werkprogramma uitgevoerd en beëindigt in het najaar van 2008 haar werkzaamheden.

We hopen dat iedereen die aan de Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit heeft meegewerkt deze Reader als een naslagwerk kan gebruiken. Op de website www.werkbankruimtelijkekwaliteit.nl is de manier van werken aan ruimtelijke kwaliteit zoals die is ontwikkeld door de Werkgemeenschap Ruimtelijke Kwaliteit verder toegankelijk gemaakt voor anderen en zijn ook de resultaten van praktijkprojecten weergegeven.

Het kernteam:

Peter Dauvellier, Dauvellier Planadvies

John Weebers, Min V&W, RWS

Annoesjka Wintjes, Land-life Consultancy

December 2008

1 Achtergrond en doel van werk

1.1 Inleiding

WeRK staat voor Werkbank Ruimtelijke kwaliteit. De werkbank is tot stand gekomen als initiatief van Habiforum in het kader van het programma 'Vernieuwend ruimtegebruik'. De aanleiding is de constatering dat er te weinig aandacht geschonken wordt aan het realiseren van duurzame kwaliteit in gebiedsontwikkelingsprojecten. In het door Habiforum uitgegeven handboek "Nederland boven water deel 1" wordt het als volgt geformuleerd:

Kader 1.1 Alinea handboek Nederland boven water deel 1

"De complexiteit van het proces eist alle aandacht op. Zorgwekkend is dat in de meeste van de onderzochte projecten te weinig expliciet aandacht wordt geschonken aan het realiseren van duurzame ruimtelijke kwaliteit. De beleidsmatige inzet van gebiedsontwikkeling is gestoeld op uitvoerbaarheid en ruimtelijke kwaliteit. Hoewel velen zich zorgen maken over het steeds lelijker worden van Nederland, blijken schoonheid en kwaliteit zelden onderwerp van gesprek." (blz 151: Proces ten koste van ruimtelijke kwaliteit)

In 2005 ging de Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit onder de vleugels van Habiforum van start, met als doel: "Het leren organiseren van het creatieve proces dat resulteert in ruimtelijke kwaliteit". De werkbank richt zich vooral op complexe ruimtelijke vraagstukken zoals die bij gebiedsontwikkeling aan de orde komen. De werkbank kan worden gebruikt op ieder schaalniveau om ruimtelijke kwaliteit concreet en bespreekbaar te maken. Iedereen kan met de werkbank aan de slag: beleidsambtenaren, adviseurs, projecteiders, projectontwikkelaars, belangengroepen en burgers.

1.2 Wat vooraf ging

In de eerste programmaperiode van Habiforum ('Meervoudig ruimtegebruik') was reeds een aantal activiteiten ondernomen om meer grip te krijgen op ruimtelijke kwaliteit.

Kader 1.2 Ontwikkeling methodiek Ruimtelijke kwaliteit

2000: - "Studie Kwaliteit in Meervoud" (Hooimeijer, Kroon, Luttk), waarin de matrix is ontwikkeld als denkkader voor concretiseren van ruimtelijke kwaliteit

2001-2003: - "Practica Ruimtelijke Kwaliteit", waarin het werken met de matrix werd uitgetoetst in een vijftal praktijksituaties.

2003: - "Evaluatierapport Ruimtelijke kwaliteit in praktijk" (Dauvellier/Luttk), waarin de ervaringen van de practica werden geëvalueerd. Besproken in een expertmeeting in mei: nadruk op continuïteit van aandacht voor ruimtelijke kwaliteit in gehele planproces. – "Werkbank ruimtelijke kwaliteit" wordt ontworpen als interactieve handreiking bij het concretiseren van ruimtelijke kwaliteit.

2004 – 2005: - "Serie workshops" bij ca 10 lopende praktijkprojecten in de initiatief-/planfase. De methodiek wordt getoetst en verder ontwikkeld. Enkele publicaties: - Boekje "Methodology for Spatial Quality/Methodie voor ruimtelijke kwaliteit" door Town-net, naar aanleiding van de workshop Gorecht+. – "Rapportage 'Scenario's Atelier Walcheren'" met verslag van methodiek en resultaten van twee workshops, waarin alle vier planfasen zijn doorlopen.

In steeds meer praktijksituaties wordt met behulp van de Habiforummatrix de ruimtelijke kwaliteit van een gebied benoemd en bespreekbaar gemaakt. Daaruit zijn de volgende leerervaringen te destilleren.

> Focus op inhoud

De kwaliteit omgeving waarin we leven wordt centraal gesteld. Procedures, instrumenten, bestuurlijke verhoudingen en financiering zijn secundair. Deze houding levert een positieve instelling op, waarin doelen leidend zijn en niet de instrumenten

> Individuele ideeën als basis

Ideeën van mensen over een mooiere en betere leefomgeving vormen de bouwstenen bij het definiëren van ruimtelijke kwaliteit. De gevoelens en beelden die men daarbij heeft zijn belangrijk.

> Taalvorming

Het gesprek tussen mensen over wat zij onder kwaliteit verstaan staat centraal. De taal waarin men spreekt is vaak verschillend en moet elkaar worden geleerd. Vanuit de individuele ideeën groeien langzamerhand gezamenlijke kwaliteitsthema's en streefbeelden.

> Continuïteit van het verhaal

In het lange proces van initiatief tot realisering moet de continuïteit van het kwaliteitsstreven goed worden bewaakt. Het is nodig het 'verhaal van kwaliteit' steeds over te dragen aan andere actoren. Daarom moet het een helder en een sterk verhaal zijn, dat als rode draad door het planproces loopt.

> Cyclisch verrijken

Ruimtelijke kwaliteit groeit gedurende het planproces. Door in iedere fase het hele verhaal (opnieuw) te vertellen - van eerste idee tot (geplande) eindresultaat - evolueert het streven naar ruimtelijke kwaliteit. Ruimtelijke kwaliteit wordt gedurende de rit steeds duidelijker, krachtiger en kleurrijker.

2 De filosofie van Werk

2.1 Community of Practice

Met de oprichting van WeRK werd aan deze ontwikkeling van kennis en vaardigheid bij het concretiseren van ruimtelijke kwaliteit een nieuwe impuls gegeven. De aanpak van WeRK was gebaseerd op de werkmethode van een Community of Practise. Ruim 25 professionals waren deelnemers van de Werkbank en werkten in 13 workshops aan kennisontwikkeling door intervisie op eigen praktijkprojecten over gebiedsontwikkeling. Ook themadiscussies vonden plaats. Naar behoefte gaven deelnemers van de Werkbank advies en leerden ze van praktijkprojecten van anderen. Het geheel werd aangestuurd en georganiseerd door een kernteam.

2.2 Drie kerngedachten

De inhoudelijke basis van WeRK ligt in een onderzoek "*Kwaliteit in meervoud*" (Hooimeijer et al 2001) waarin tot een onderverdeling van het begrip ruimtelijke kwaliteit is gekomen in een matrix. De filosofie van WeRK is gestoeld op drie kerngedachten:

> Kerngedachte 1: Ruimtelijke kwaliteit is overal en voor iedereen anders.

Je zult kwaliteit dus in iedere situatie opnieuw moeten benoemen én hierover met elkaar in gesprek gaan. Kijken waar je samen iets wilt en waar er verschillen zijn. Je staat bijvoorbeeld aan het begin van een proces om een structuurvisie te maken.

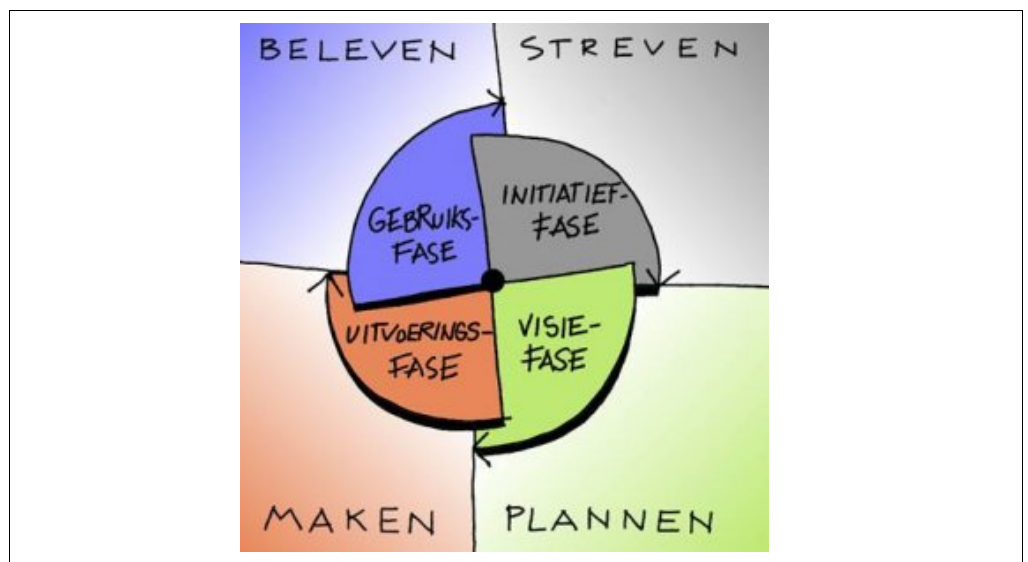
Hoe zet je ruimtelijke kwaliteit scherp op de agenda? Om ruimtelijke kwaliteit te benoemen, gebruikt de werkbank een matrix, die door de deelnemers wordt gevuld met een keur aan kwaliteitsbegrippen. De algemene begrippen uit de studie *Kwaliteit in meervoud* bieden soms houvast, maar het is mooier 'eigen' begrippen te gebruiken, die kenmerkend zijn voor het gebied en voor de persoon die ze invult.

Figuur 2.1 Schema kwaliteitsbegrippen, de habiforummatrix

	Economisch belang	Sociaal belang	Ecologisch belang	Cultureel belang
Gebruikswaarde				
Belevingswaarde				
Toekomstwaarde				

> Kerngedachte 2: Ruimtelijke kwaliteit groeit (of erodeert) tijdens het planproces. Gebiedsprocessen nemen veel tijd. Op die lange weg is steeds weer aandacht voor kwaliteit nodig. Ruimtelijke kwaliteit kan alleen groeien als ze gekoesterd wordt. Kwaliteit benoemen is een begin, het actief ontwikkelen en ontwerpen van kwaliteit is iets heel anders. Tijdens het lange plan- en uitvoeringsproces van structuurvisies en gebiedsplannen wordt het estafettestokje een aantal keren overgedragen: van onderzoekers naar bestuurders, naar ontwerpers, naar ontwikkelaars, naar beheerders en gebruikers. Hoe houd je in die lange mars het kwaliteitsstreven overeind? Vaak zet men in de beginfase – terecht – hoog in. Maar gaandeweg erodeert de ambitie en gaat alle aandacht uit naar het proces, de jurisprudentie, de technische problemen en financiën. Wanneer de uitvoering start, zijn de oorspronkelijke initiatiefnemers en ontwerpers vaak al uit beeld verdwenen. Om dit te ondervangen, brengt de werkbank het gehele proces al in de beginfase in beeld. Bij de eerste 'strevingen' wordt ook gekeken naar het realiteitsgehalte en naar beheersvraagstukken. Omgekeerd wordt in latere fasen steeds teruggekeken naar het begin: zitten we nog steeds op het goede kwaliteitsspoor? Welke nieuwe ambities zijn er aan toegevoegd? Kwaliteitsgroei vraagt om een cyclisch proces.

Figuur 2.2 Schema cyclisch planproces in gebiedsontwikkelingsprojecten

> Kerngedachte 3: Gebruikers zijn vanaf het begin bij het proces betrokken en hebben het laatste woord.

Deskundigen heb je in elke fase nodig, maar uiteindelijk moet kwaliteit herkend en gewaardeerd worden door de mensen om wie het gaat. Ruimtelijke planning vindt steeds meer plaats in open processen. Van meet af kunnen burgers, bedrijven en

Maatschappelijke organisaties meedenken en kijken overheden in elkaars keuken. Proactieve samenwerking dus. Dat kost ambtelijke diensten en bestuurders zeker in de eerste fasen veel energie, maar aan het eind betaalt het zich terug door meer vertrouwen en draagvlak. De werkbank biedt een werkwijze die voor alle betrokkenen goed te gebruiken en te volgen is. Geen complexe afwegingsformules dus, maar een stimulans om voorkeuren uit te spreken. Geen bestuurlijke achterkamers, maar een stap voor stap volgbaar proces van kiezen voor gebiedsspecifieke kwaliteit.

Figuur 2.3 Gebruikers vanaf het begin betrekken.

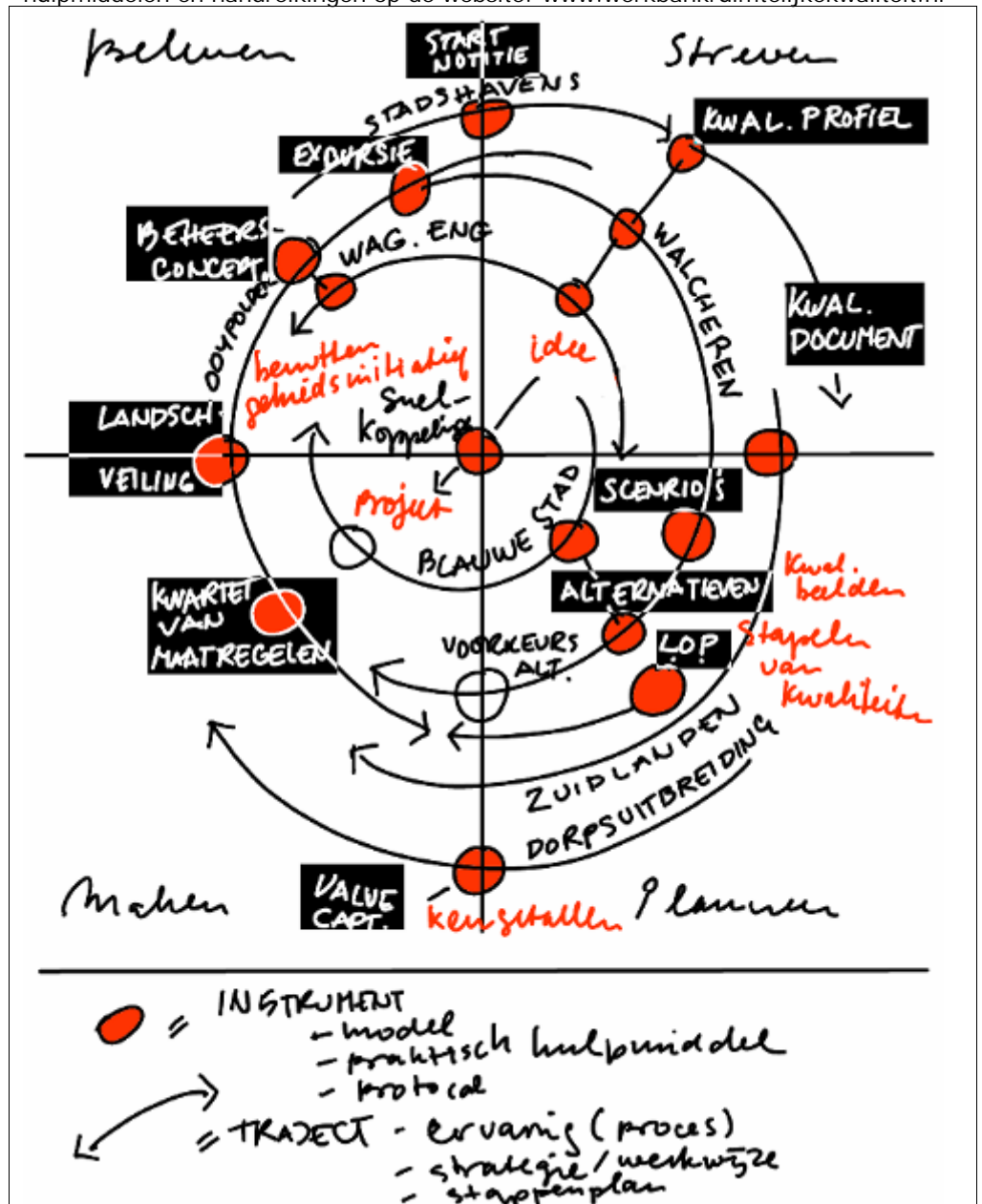
3 Producten van project WeRK

3.1 Methode-ontwikkeling

Het belangrijkste product is de methodeontwikkeling vanuit de kerngedachte dat ruimtelijke kwaliteit voor iedere situatie opnieuw moet worden benoemd. Bovendien is het werkelijk realiseren van ruimtelijke kwaliteit een lang proces, met vele actoren. In dat hele proces zal je de discussie over ruimtelijke kwaliteit levend moeten houden. Eindgebruikers zijn vanaf het begin betrokken.

In onderstaand schema zijn de praktijkprojecten die tijdens WeRK aan de orde zijn geweest gepositioneerd in het planproces, zie ook hoofdstuk 4. De bespreking en intervisie van de praktijkprojecten maakten een aantal praktische instrumenten benoembaar. Die zijn weergegeven in de rode bolletjes en de zwarte balkjes. Een aantal daarvan zijn in meer en mindere mate doorontwikkeld en op de website toepasbaar gemaakt. De methode WeRKbank wordt vastgelegd in praktische hulpmiddelen en handreikingen op de website: www.werkbankruimtelijkekwaliteit.nl

Figuur 3.1 Plancyclus: De besproken praktijkprojecten zijn gepositioneerd in het planproces. De rode bollen geven de praktische hulpmiddelen weer. In elke fase van de plancyclus blijken specifieke hulpmiddelen nodig.

3.2 Praktische instrumenten

De benoemde praktische instrumenten bevinden zich in alle fasen van het planproces. De volgende praktische instrumenten zijn in meer en mindere mate doorontwikkeld.

> Initiatiefase

Ambitiestarter: De ambitiestarter is een interactief hulpmiddel waarmee bijvoorbeeld een lid van een projectteam snel alle bouwstenen voor een ambitiedocument in samenhang benoemt en op relevantie scoort. De relatie tussen urgenties in een gebied en ambities worden in beeld gebracht. De ambitiestarter resulteert in een inhoudsopgave voor een bouwstenen voor een ambitiedocument.

Kwaliteitsprofiel: Het opstellen van een kwaliteitsprofiel begint met het invullen van de kwaliteiten matrix, zie figuur 2.1

Na de invulling ervan wordt een economisch, sociaal, ecologisch en cultureel profiel geschetst in een ruimtelijke kaart. Vervolgens wordt nagegaan waar de profielen elkaar versterken. Het geheel is verwoord in een handleiding op de website.

Op de website is een internettool beschikbaar waar je individueel en groepsgewijs bijvoorbeeld vooraf aan een project de kwaliteitsmatrix kunt invullen.

> Visiefase

Scenario's: Nadat bepaald is waar de profielen elkaar versterken en welke thema's belangrijk zijn worden op basis daarvan diverse discussiescenario's geschetst. Het geheel is verwoord in een handleiding op de website.

> Uitvoeringsfase:

Rendementsscan: Het idee is om op de website een rendementsscan toe te voegen. Om al in een vroeg stadium alle (maatschappelijke) kosten en baten mee te laten tellen en in beeld te brengen van een project. Per kwaliteitskenmerk moet expliciet worden gemaakt welke maatregelen genomen moeten worden en wat daarvan de effecten zijn. De uitkomst kan worden gezet naast de klassieke uitkomst van de grondexploitatie.

Design en Construct: Er bestaan meer varianten van Design en Construct contracten. De keuze voor een contractvorm hangt sterk af van de mate van ontwerprijheid die de opdrachtgever wenst te geven. Daarnaast is bepalend hoe hoog en hoe breed de ambities zijn geformuleerd. De werkbank geeft aanbevelingen voor de verschillende D&C-contractvormen. Deze tool moet nog verder ontwikkeld worden voor op de website.

Bouwpakket kaarten: Het idee is om op de website een bouwpakket (kaarten) van ruimtelijke elementen samen te stellen die passen in het gebiedseigen landschap en die inspelen op ruimtelijke ontwikkelingen. Deze tool moet nog uitontwikkeld worden. Het doel is om samen met betrokkenen via bijvoorbeeld de keukentafel, de vraag en het aanbod in een gebied op elkaar af te stemmen. Het bouwpakket kan worden ingezet bij landschapsontwikkeling en –beheer, stedelijke inrichting en –beheer en waterwerken ter ondersteuning van de gebiedsdialoog over welstand en beeldkwaliteit.

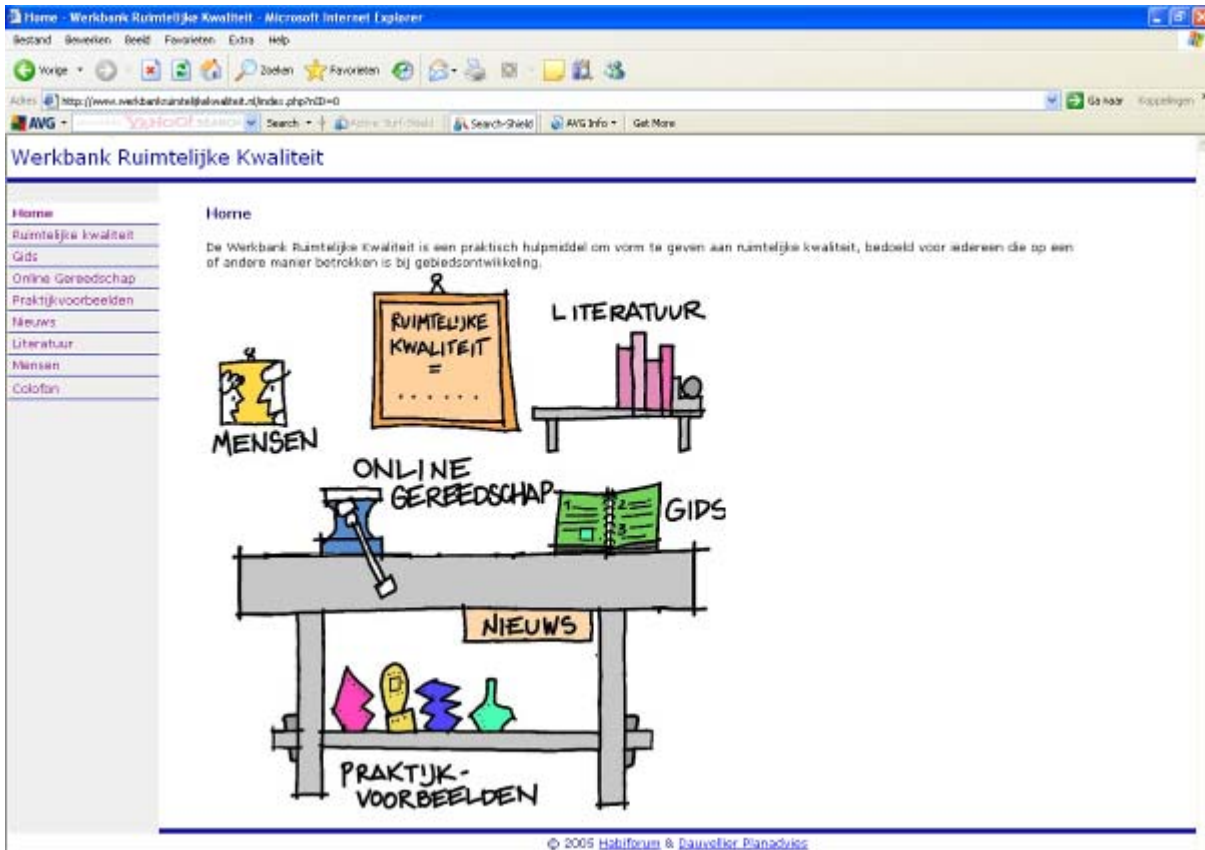
> Beheerfase

Gebiedsexkursie: Een gebiedsexkursie met alle betrokken van een gebied is een goed instrument om inzichtelijk te maken hoe een gebied beleefd wordt en hoe diverse partijen het gebied beleven. De bedoeling is dat de belangrijkste partijen in een gebied een verhaal vertellen tijdens de excursie. Het geheel is verwoord in een handleiding op de website.

3.3 Uitdragen gedachtengoed

De resultaten van de Werkbank zijn toegankelijk gemaakt via de website: www.ruimtelijkekwaliteit.nl. Naast de website is het gedachtegoed ook uitgedragen via andere communicatiemiddelen. In het handboek Nederland boven water deel 2 van Habiforum is de werkbank als 1 van de 40 methoden opgenomen (nr 24). De resultaten van WeRK zijn neergelegd in een artikel over de Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit in het RO-magazine van juli/augustus 2008. Een netwerk van belangstellenden is via nieuwsbrieven op de hoogte gebracht van de ontwikkelingen van WeRK. De nieuwsbrieven staan op de website.

Figuur 3.2 . Homepage website van de Werkbank.

3.4 Netwerk van professionals

Een netwerk van ongeveer 25 professionals heeft meegedacht, zie kader 3.1. Professionals werkzaam bij de overheid, maatschappelijke organisaties en adviesbureaus.

Kader 3.1 Professionals die bij WeRK betrokken waren

Bart Beukema,	Provincie Overijssel
Emmy Bolsius,	DGRuimte (VROM)
Jeroen Boon	Milieufederatie Zuid-Holland
Pauline van den Broeke	DGRuimte (VROM)
Flip ten Cate`	Federatie Welstand
Peter Dauvellier	Dauvellier Planadvies
Riet Dumont	Adviseur
Roos Galjaard	PAU
Monique Geerdink	Berenschot bv
Vincent Grond	Adviseur, landschapsarchitect
Peter Heerema	Locus
Jannemarie de Jonge	WING Process Consultancy
Jan Kleine	PAU
Peter Lahaye	DHV
Elbert van der Linden	Provincie Gelderland
Jacqueline de Milliano	Landschapsbeheer Groningen
Henk Puylaert	H2ruimte
Wim Snelders	Snelders Urban Concepts
Egbert Stolk	TU Delft, promovendus
John Weebers	Min. V&W/RWS/Bouwdienst
Annoesjka Wintjes	Land-life Consultancy
David van Zelm van Eldik	Min. V&W
Joep Thijs	Min. V&W/RWS/Bouwdienst
Rienk Kuiper	MNP
Peter van den Heuvel	Min. V&W/RWS/Bouwdienst
Anand Ramdien	Min. V&W/RWS/Bouwdienst
Gerbrand Naef	Adviseur, architect

Overige gesprekspartners:

Han Michel	WeRK 1
Dirk Sijmons	Rijksadviseur Landschap
Elisabeth Ruigrok	Witteveen & Bos, WeRK 5
Tiny Wigman	Stichting Via Natura, WeRK 11
Janke de Boer	Gemeente Leeuwarden, WeRK 10
Claudia van de Pol	Min. V&W/RWS, procesbegeleiding, WeRK 13
Geert-Jan Verkade	Habiforum
Peter van Rooij	Habiforum
Sjoerd Steenbergen	Habiforum
Eselien Jaspers	WeRK 5
Wouter Woerdeman	WeRK 5
Hans Slappendel	WeRK 5
Henk van Blerck	Schokland, WeRK 13
Marc Coenders	Coenders
Joke Luttk	Alterra
Rob van der Burg	gemeente Scheemda, WeRK 2

4 Community of practices: impressies

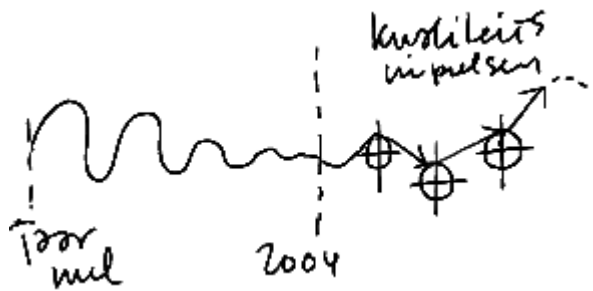
4.1 WeRK 1 / Analyse en vraagstelling

In de eerste bijeenkomst van begin 2005 is de aanleiding voor dit project nog eens benoemd: de probleemverkenning. Ook bepaalden de deelnemers op basis van de praktijkervaringen de inhoudelijk lijn en het werkproces voor dit Habiforumproject. In de tweede bijeenkomst werd deze discussie voortgezet, resulterend in een intrigerende vraagstelling.

> Complexe processen , schaalvergroting en kwaliteit.

De situatie waarin je plant is zo ingewikkeld. Al die complexe planprocessen leiden tot gedeelde onvrede. Door schaalvergroting en complexiteit vlucht men in procedures en processen. De spanning tussen belangen wordt daarmee niet niet opgelost. In die schaalvergroting is het kwaliteitsdenken is niet mee geëvolueerd. Het is nodig gericht te zoeken naar combinatie van waarden onderling en belangen onderling. Daarvoor is een creatieve sprong nodig. Daarna volhouden als rode draad in planproces. Iedere keer moet kwaliteit weer opnieuw worden uitgevonden door betrokkenen. De matrix is een prima analysekader.

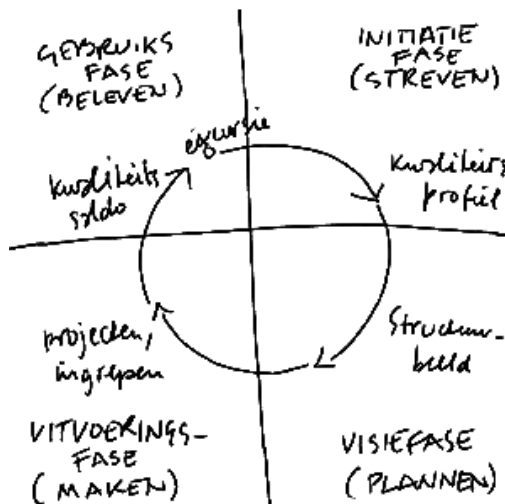
Figuur 4.1 Kwaliteit steeds weer een nieuwe impuls geven in een cyclisch proces. Ieder gebied heeft al een eeuwenlang verhaal van kwaliteit te vertellen Het verhaal over 'vernieuwde kwaliteit' zullen we in loop van het proces een aantal keren opnieuw moeten vertellen en aanpassen.

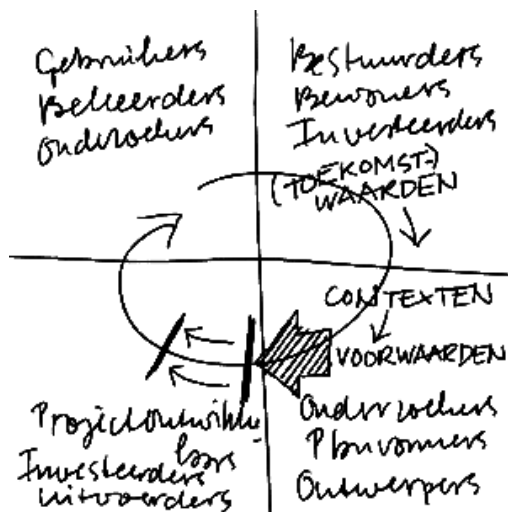
> Bewustwording en taal van kwaliteit

Het ontbreekt aan werkelijk bewustzijn van kwaliteit (eigenheid, trots, essentiële zaken). Kwaliteit op zicht is een non-begrip, en kan een legitimatie voor overheid om controle uit te voeren, met architectonische correctheid is het gevolg. Je moet meer locatie-specifiek werken: kenmerken op verschillende schaalniveaus in beeld brengen en meer relatie met de markt leggen. Het schema van het planproces kan daarbij helpen.

Figuur 4.2 De plancyclus: iedere fase biedt eigen kansen voor 'toegevoegde kwaliteit'

Figuur 4.3 De plancyclus: steeds weer andere actoren en (kwaliteits) ambities. Zo wordt de projectontwikkelaar die kwaliteit wil maken (uitvoeringsfase) opgezadeld met een stapel voorwaarden. Maar: de projectontwikkelaar heeft ook context en omgeving nodig (planfase), en een waardeoriëntatie (initiatiefase) om kwaliteit te kunnen maken.

> De vraagstelling van de Werkbank

Bij ontwerpers en in het bijzonder architecten bestaat een sterke aversie tegen het - systematisch – uiteenleggen van kwaliteit. Die terughoudendheid wordt wel begrepen. Het gaat er uiteindelijk om te ontdekken waar de essentie van kwaliteit zit. We zoeken naar een gemeenschappelijke taal, waardoor je beter kunt communiceren over kwaliteit. Dat kan een vernieuwend verhaal over ruimtelijke kwaliteit opleveren. Maar uiteindelijk gaat het erom of het herkenbare kwaliteit oplevert. Het gaat dus om "methodiek én inspiratie". Vakmanschap, originaliteit en aanspreekbaarheid zijn basiskenmerken van een kwalitatief goed plan. Dit in het besef dat er steeds meer partijen deelnemen aan de discussie en een manier van werken niet van bovenaf is op te leggen. Toch moet er regie zijn: ruimte bieden maar ook keuzes maken. De centrale vraag zou dan kunnen worden:

"Hoe organiseer je een creatief proces, dat leidt tot een - gezamenlijk gedragen - realisering van ruimtelijke kwaliteit".

Vanuit de bovengeschetste denkkaders en vraagstelling willen we een aantal casussen onder de loep nemen en daaruit leerervaringen destilleren. Als eerste casus nemen we de Blauwe Stad.

4.2 WeRK 2 / Blauwe Stad

> Het plangebied

In 1989 constateerden Timmer(arch) en van Haasken (LNV) de neergang van het gebied, terwijl rijke Duitsers doorreden naar Friesland. Het idee ontstond om 3000 ha water te creëren vooral voor (Duitse) toeristen. De politiek zag het als een noodzaak om de leegloop tegen te gaan en als tegenmaatregel tegen de terugval in de landbouw.

Figuur 4.4 Plangebied Blauwe stad

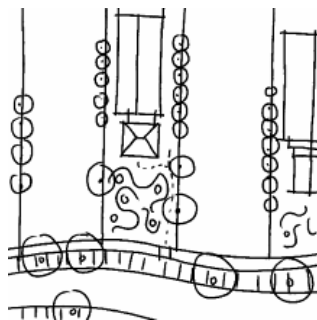

> De kwaliteitsopgave

Haalbaar maken van het plan. Koppeling van meerdere functies: groen, water, recreatie, woningen, arbeidsplaatsen, leefbaarheid regio.

Landschap als drager: Ruste en ruimte, grote openheid, prachtige villa's, in jugendstil en diverse andere bouwstijlen, Slingertunen van 19^e eeuw.

Figuur 4.5 Schets van opbouw erven.

> De werkwijze

Fase 1 Initiatief (1989-1994): Er werden drie 'Verbeeldingsplannen' gemaakt door ontwerp bureaus. Gedeputeerde Gerard Beukema ging daarmee de zaaltjes rond, vragend om reacties en bij negatieve houding de vraag terugspelend: 'Wat moet er volgens u dan wel gebeuren?' Daarop kwam meestal geen overtuigend antwoord. Het resultaat van deze fase was veel commotie en de conclusie dat een plan met enkel groen, water en recreatie onhaalbaar zou zijn.

Fase 2 Haalbaarheidsonderzoek (1994-1996): Het project werd uit de politieke 'hype' gehaald. Er werd in 1994 een stichting opgericht onder leiding van Roel Vos, met daarin ondermeer regionale bouwbedrijven. Zij brachten de kosten in beeld. Het landbouwperspectief leverde geen economische dragers op. Vergroening (veehouderij etc.) gaat zijn eigen weg wel. Er zou een nieuw hart moeten komen waar iets te beleven is. Ook woningen horen daarbij. Naast 1200 woningen als mogelijke kostendrager moet 70 miljoen worden bijgelegd voor het leefbaarheidsplan. Van Aartsen en Kok maken zich sterk voor het leefbaarheidsplan. Uiteindelijk stelt VROM bijna de helft beschikbaar.

Fase 3 Planontwikkeling (1996-2001): Vanaf 1996 worden de bestemmingsplannen aangepast in de drie gemeenten. Er is een welstandsnota en een beeldkwaliteitsplan (Blauwe Stad 2000), maar die is vooral op de architectonische kwaliteit gericht. Verder is de landschapsarchitect De Hond (??) bij de plannen betrokken. De wateropgave komt pas later in beeld. Het hele plan moet nog groeien, zeker aan de noordzijde. Ook bij het natuurgebied aan de oostzijde wordt nu pas gedacht aan een doorgaande vaarroute.

Fase 4 Uitvoering (2001-): In 2001 wordt het uitvoeringscontract getekend. De bewoners konden de organisatie tot op zekere hoogte vragen wat ze wilden. Daarbij trokken ze gezamenlijk op. Maar toen het bouwen begon was van de gezamenlijkheid weinig over. Er vielen geen afspraken over de vormgeving te maken en men deed individueel een greep uit de catalogus. Er is een supervisor. (Jurjen van der Meer) De Ringcommissie vervult nu deze rol van regisseur. Daarin zitten gemeenten en provincie verenigd. Het gaat ondermeer om voorzieningen en vaarverbindingen.

> Grondverwerving: De grondverwerving is geheel door de overheid gedaan, daarover was een afspraak gemaakt met de marktpartijen. De vaste prijs was € 4 per m² (inclusief belasting, vermogensschade etc). Aan 20 boerenbedrijven en 15 burgers die weg moesten werd de keuze voorgelegd: Wat wil je? Uiteindelijk is er aan de laatste halsstarrige boer een groter som betaald na bod van 2 en vraagprijs van 10 werd het 5 milj €. Is dit redelijk naar de anderen toe? Ja, in het licht van de 'druivenplukkersparabel'. Of in andere woorden: "Wie het laatst maalt, maalt het best".

> Grondverwerking en Waterbeheer: Alle grond die eruit wordt gehaald gaat er ook weer in. Eerst wordt bekeken wat te kwaliteit ervan is,. Dan gaat het naar de plek waar het kan worden gebruikt. Aan de waterkwaliteit is erg veel onderzoek gedaan. Er zijn circulatiemodellen gemaakt en de breedte van doorgangen is aangepast. De bodem is diep geploegd om zand boven te krijgen en er is voor de zekerheid een defosfaterings-installatie gebruik. Verder gebruikt men allee polderwater voor het vullen van de plassen.

> Woningbouwopgave: Het lijkt erop of op gemeentelijk niveau eigenlijk nooit is rekening gehouden met bouwen voor de eigen woningbehoefte van de regio. Als dat wel zou gebeuren zou zelfs de herstructurering van de dorpen in gevaar

kunnen komen. Daar streeft men nu naar volledig herbouwen. Dus bij verdunning mogen gesloopte woningen ook elders worden herbouwd. Daarbij denkt men zeker niet aan de Blauwe Stad. Per jaar verhuist in de streek 25% van de bewoners. Er zit dus veel dynamiek in de woningmarkt. Veel mensen zijn al binnen gekomen en bewust bij de Blauwe Stad gaan wonen. Er ontstaat een positievere houding onder de mensen.

- > Multifunctioneel centrum: Het plan om een multifunctioneel centrum in Hardenberg op te richten, waar voorzieningen vanuit de verschillende dorpen bijeengebracht zouden worden is nog niet geslaagd. Verplaatsing uit een dorp is voor de dorpsbewoners nog een te grote stap.
- > Cultuurhistorie: Cultuurhistorisch wordt alleen het standaard archeologisch onderzoek gedaan. Bij kwaliteit denkt men vooral aan de vele monumentale gebouwen (slingertuinen) en aan de natuur. Veel grote zwerfkeien uit ijstijd worden opgegraven. Een mooie verwijzing naar de ontstaansgeschiedenis. Daar zou je iets bijzonders mee moeten doen. Vragen die gesteld zijn: zijn er kunst- en cultuurprojecten rond dit toch cultuurhistorisch unieke project gepland? Bijvoorbeeld wordt het fotografisch het proces gevolgd? Wanneer is de eerste schaatsronde van de Blauwe stad? Hoe heet de plas eigenlijk?
- > Ontwikkelproces: De gemeentelijke politiek is snel achter het plan gaan staan. Men zag het als een noodzaak om de leegloop tegen te gaan en als tegenmaatregel tegen de terugval in de landbouw. Het binnenhalen van andere doelgroepen, ondernemers en economisch sterkere groepen, werd als kans gezien om de leefbaarheid voor alle bewoners te verbeteren. Ook het water en de natuur zouden bijdragen aan de leefbaarheid van allen. Er is een gemeenschappelijke regeling getroffen tussen de drie gemeenten Winschoten, Scheemda en Reiderland.

Kader 4.1 Impressie streek

Houdingen en visies veranderen. Zoals van de boer die eerst als grootste tegenstander en woordvoerder optrad, maar toen hij zag dat het toch ging gebeuren de eerste was die zijn boerderij verkocht en in Friesland een nieuw bedrijf begon.

Enkele streekbewoners die we treffen aan de rand van het meer geven hun visie op de nieuwe ontwikkelingen. De één is achterdochtig en er zeker van dat het door de overheid allemaal is gedaan vanwege de aardgasbel die eronder ligt. De ander kijkt uit over het water en vindt het achteraf eigenlijk wel goed dat water. Het was heel vroeger toch ook water.

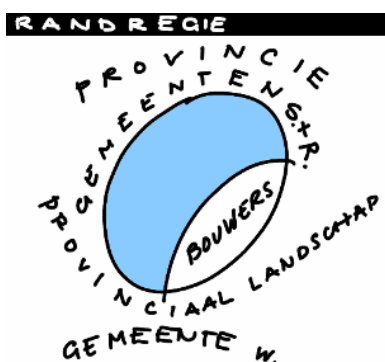
- > Lokaal particulier initiatief: Aan de noordzijde staan nog veel boerderijen te koop. Een dame uit het westen heeft een 'Pitch and put'- golfbaan in de voortuin gemaakt. Zij speelt in op de recreatief-toeristische toekomst van het gebied. De welstand oordeelt dat het wel past in het beeld van een Slingertun. Een loonwerker wil de toekomstige haven gaan exploiteren. Ondernemers, verenigd in "Het Blauwe Lint" beraden zich op mogelijkheden om in te spelen op de komst van het meer en de nieuwe bewoners. Men denkt aan een kwaliteitskeurmerk en aan evenementen.
- > 'Echte' gebiedsontwikkeling: De Blauwe Stad is eigenlijk een simpel plan. De echte gebiedsontwikkeling moet nog plaatsvinden. Er worden dorpsvisies ontwikkeld. In de randen moet worden ingespeeld op de Blauwe stad. Aanvankelijk was men erg cynisch en achterdochtig ten opzichte van de overheidsplannen. Via een aarzelend ja is er nu een geest van "natuurlijk jong, hoe pakken we dat aan?" Men had eerst geen enkele beeld. De kaart hielp en bij de realisering 1 op 1 worden mensen

enthousiast. Er worden studies verricht naar: betere ontsluiting (noordelijk deel), beter aansluiting op vaarcircuit, aansluiting op A7 verbeteren, voorzieningen in de oostschil natuur en EHS. Een zwaar vervolgproject zou zeker 35 milj. € gaan kosten. Bij de ontwikkeling van de dorpsvisies zijn verschillende visies op de dorpsidentiteit voorgelegd aan de bevolking. Oostwold kiest meer voor traditioneel en behouden. Midwolda staat meer open voor recreatieve ontwikkelingen en nieuwe functies (horeca, boulevard, brede school etc). Dan blijkt weer : Pas als er potentie is kan je sturen. Daarbij wel goed uitkijken wat je met bijzondere plekken doet. Drie bureaus gaan de tussenzone tussen de beide dorpen uitwerken.

> Leerervaringen

Procesbeeld: Het kaartbeeld van de Blauwe stad geeft eigenlijk geen goed procesbeeld. Het lijkt of in het plangebied alles al vastligt en toont niets van de dynamiek van de omgeving. Juist de aanhechting van het gebied vraagt om veel initiatieven, maar ook om een goed kwaliteitsvisie. Waar de bouwers het rond de woningen voor het zeggen hebben, zijn de gemeenten en het Gronings landschap in de rest van de randgebieden aan zet. Een duidelijke visie op het ontwikkelingsproces is wel wenselijk.

Figuur 4.6 Schema van de gebiedsregie.

Gebiedsregie: De opstalontwikkelaars gaan de gebiedsontwikkeling bepalen. Er is een supervisor. (Jurjen van der Meer) De Ringcommissie vervult nu deze rol van regisseur. Daarin zitten gemeenten en provincie verenigd. Het gaat ondermeer om voorzieningen en vaarverbindingen.

Maar het zijn ontwikkelaars die uiteindelijk het geld moeten gaan maken bepalen wat er wel en niet gebeurt. De verkoopmachine komt op gang en neemt de regie over. Je ziet het aan de website.

Daarbij is strategische begeleiding van de opdrachtgevers nodig. Het spel moet goed worden gespeeld, anders gaat het mis. De projectdirecteur heeft een cluster 'gebiedsontwikkeling' ingesteld. Jan Kleine zit daar ook af en toe bij. Het Presidium is het geweten van het hele project. Daarin zitten onder leiding van gedeputeerde Calon de diverse burgemeesters en de directeuren van de bouwbedrijven. Bij die laatste treedt een sterke wisseling van de wacht op, wat nadelig is voor de continuïteit in de kwaliteitsdiscussie.

De organisatie dijt steeds verder uit. De machine is steeds moeilijker te sturen. Het is zaak het uitdagende en ambitieuze van het project vast te houden.

Rekening houden met verandering: Men heeft geleerd om rekening te houden met verandering. Als je een plan hebt weet je één ding zeker: dat plan wordt het niet! Er zijn ook zorgen over de richting over het ontwikkelproces: Hoe kan je voorkomen dat het een enclave wordt? Veel publieke ruimte en dorpen aan het water kunnen daaraan bijdragen.

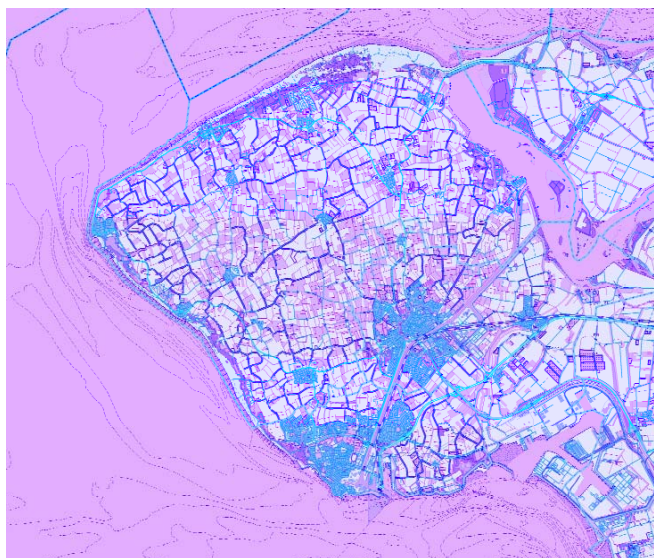
Landschapsstructuur onbenut: De cluster bejaardenflats in Beerta doen vreemd aan in deze wereld. Waarom niet de kavelstructuur en bouwmassa van de boerderijen gebruikt als stramien voor nieuwbouw? Grote voortuin, voorhuis, schuur met langsijz bomenrijen. Het is een terugkerend patroon, aaneengeregen tot lintdorpen. Ook andere functies en zelfs voor de woningbouw in de Blauwe stad zou op een dergelijk stramien kunnen worden geënt. Niets verwijst nu naar de toch zo kenmerkende landschappelijke structuur van dit gebied. Een kans de identiteit van het gebied te versterken lijkt daardoor te worden gemist. De advertenties voor de Blauwe Stad-percelen verkopen ruimte en vrijheid. In hoeverre kan je dan nog scherpe voorwaarden stellen aan de architectuur zonder toch weer te betuttelen?

4.3 WeRK 3 / Kustgebied van Zuidwest Walcheren

> Plangebied en opgave

In de Nota Ruimte is het kustgebied van Zuidwest Walcheren - tussen Westkapelle en Vlissingen - door de regering aangemerkt als een van de 'prioritaire zwakke schakels' in de kustverdediging. Voor dit gebied wordt een gecombineerde aanpak van verbetering van veiligheid en ruimtelijke kwaliteit voorgestaan. Onder regie van de provincie Zeeland wordt voor het gebied een integrale planstudie uitgevoerd, die in 2007 moet zijn afgerond.

Figuur 4.7 Plangebied kustgebied zuidwest Walcheren

De ontwikkeling van scenario's is de eerste stap in deze planstudie met de nadruk op ruimtelijke kwaliteit. In deze stap willen we het volgende realiseren:

- Formuleren en operationaliseren van de voor de streek relevante ruimtelijke kwaliteitscriteria;

- Vanuit deze criteria een aantal gebiedsgerichte scenario's ontwikkelen.

Deze scenario's zijn schetsen van mogelijke toekomstbeelden die op zodanige manier zijn weergegeven dat ze aansprekend zijn voor een breed publiek en uitnodigen tot reactie en aanvulling. De voor- en nadelen van de scenario's en de haalbaarheid ervan zullen nader onderzocht worden.

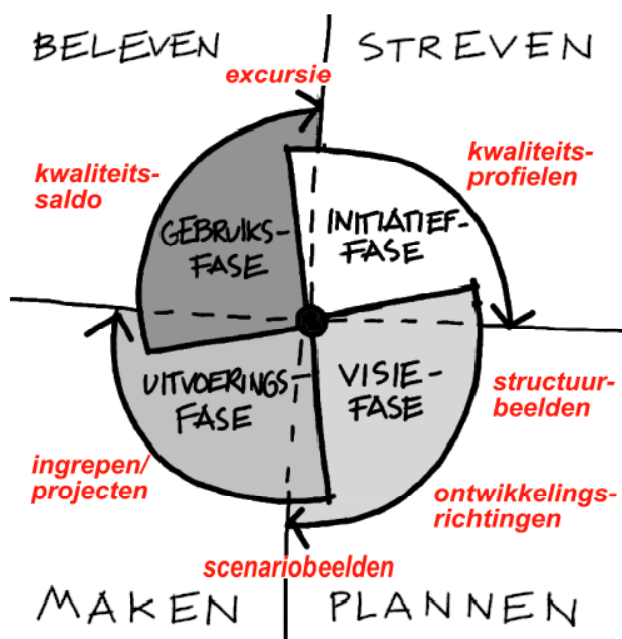
De scenario's vormen een belangrijke bouwsteen voor de Startnotitie Strategische Milieubeoordeling (SMB). Tevens draagt deze activiteit bij tot het vormgeven aan de betrokkenheid van de streek bij de planvorming en bij de communicatie daarover.

Door een groep van ca 30 betrokkenen vanuit diverse bestuurlijke en maatschappelijke achtergrond werd in twee ontwerpateliers de basis gelegd voor de toekomstscenario's. De eerste dag vond plaats op 14 december 2004 te Dishoek, de tweede op 15 januari 2005 te Middelburg.

> Werkwijze

In de ateliers is een werkwijze gevolgd die bij Habiforum is ontwikkeld (zie: www.werkbank.habiforum.nl). Het schema van het planproces met vier fasen vormt het denkkader.

Figuur 4.8 Denkkader plancyclus van Werkbank

> Kwaliteitsprofielen

Het gaat om de volgende vraag: "Welke ruimtelijke kwaliteiten zal dit gebied over 30 jaar moeten behouden of ontwikkelen?"

De matrix ruimtelijke kwaliteit zoals die door Habiforum is ontwikkeld vormt het denkraam voor het benoemen van kwaliteiten. De matrix bevat een aantal meer algemene kwaliteitskenmerken (zie bijlage 2). Deze zijn niet beperkend voor de deelnemers, maar dienen ter inspiratie. De deelnemers benoemden ieder voor zich de gewenste kwaliteit met behulp van de algemene of met hun eigen begrippen. Dit laatste heeft zelfs de voorkeur. In onderling overleg werden daarna gelijksoortige kwaliteitsbegrippen onder één noemer gebracht en ontstaan 'kwaliteitsthema's'. Met de achttien thema's werd verder gewerkt, maar de afzonderlijke kwaliteiten blijven belangrijk. Zij zijn het fundament van denken en praten over kwaliteit. Het is de 'woordenschat van onze kwaliteitstaal'. Daar kan je later in het planproces op terugvallen als bijvoorbeeld de vraag opkomt: "Wat bedoelden we ook alweer met 'identiteit'?"

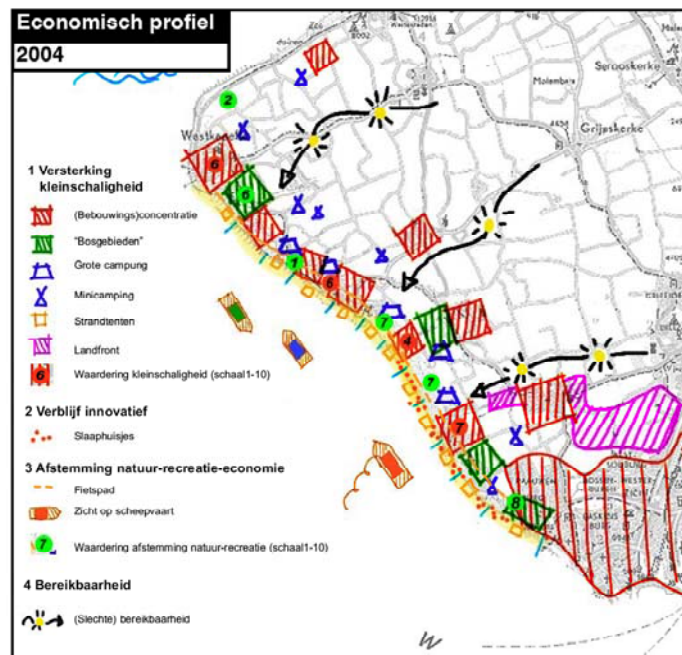
> Structuurbeelden

In het eerste atelier brachten we ruimtelijke kwaliteiten letterlijk in kaart door structuurbeelden te schetsen. Het streven naar ruimtelijke kwaliteit was daarbij sturend voor het kiezen van opties voor kustversterking. De vraag is:

"Hoe kan men de komende 30 jaar de ruimtelijke kwaliteiten behouden of versterken in combinatie met een zeewaartse respectievelijk een landwaartse kustversterking"?

De vier kwaliteitsprofielen vormen het startpunt. Vanuit het specifieke economische, sociale, ecologische en het culturele belang vormen we ons een beeld van de huidige situatie van het gebied (2004) en van de ontwikkelingsperspectieven 2030. Zo veel mogelijk worden de achttien kwaliteitsthema's gebruikt als legenda-eenheden. Daardoor blijft de relatie tussen kaartbeeld en kwaliteitsprofiel goed zichtbaar en dus goed bespreekbaar. Hieronder een voorbeeld van een structuurbeeld vanuit het economisch belang.

Figuur 4.9 Voorbeeld van een economische profiel, de ruimtelijke vertaling van een onderdeel van de kwaliteitenmatrix.

> Ontwikkelingsrichtingen

Uit de eerste atelierdag kwam naar voren dat de toekomstige identiteit van het kustgebied de centrale vraag vormt. Op welke manier gaan gebruik en vormgeving van het gebied op lange termijn veranderen? Er zijn twee richtingen mogelijk:

- 1 Metamorfose: waarbij een transformatie van identiteit, functionaliteit en gedaante van de kustzone plaatsvindt.
- 2 Identiteitsversterking: waarbij bestaande en in het verleden opgebouwde kwaliteitskenmerken een nieuwe vorm, betekenis en werking krijgen.

Beide ontwikkelingsrichtingen vragen om visie, beeldvorming, planning, actie en sturing. Identiteitsversterking is mogelijk nog complexer dan metamorfose. Maar die processen zullen in beide richtingen zeer verschillend verlopen. Hieronder is in een aantal steekwoorden dit onderscheid aangegeven.

> Vier scenario's

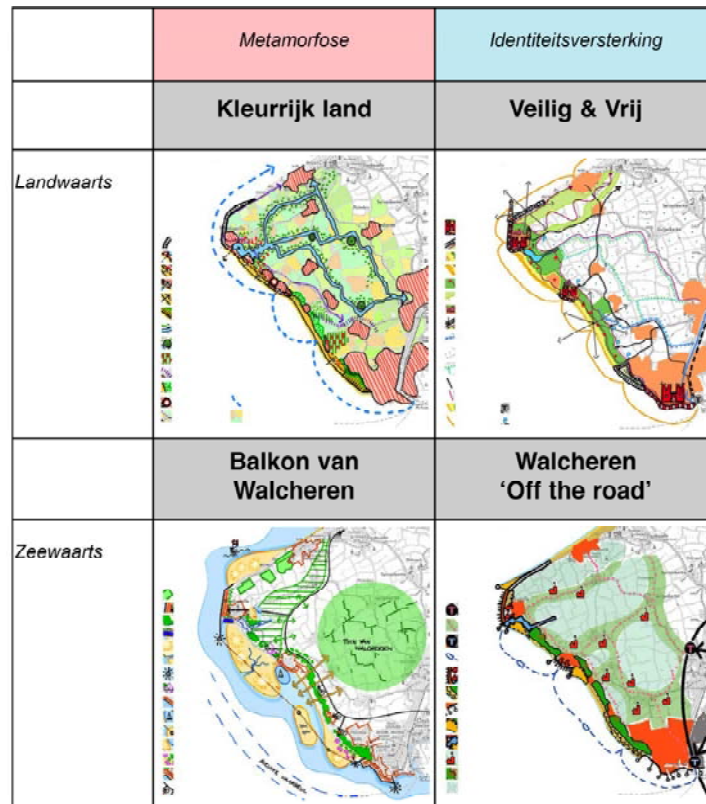
Op basis van de voorgaande ontwikkelingsrichtingen en de randvoorwaarden van de kustverdediging worden vier scenario's ontworpen.

De opdracht is drieledig:

- 1 Schets een toekomstbeeld voor ontwikkeling van het gehele gebied op langere termijn (2050)

- 2 Geef aan welke ingrepen en projecten nodig zijn bij de realisering van dit toekomstbeeld. Onderscheid daarbij de fase tot 2015, van 2015-2050 en na 2050.
- 3 Bepaal het 'kwaliteitssaldo' waarin winst en verlies van ruimtelijke kwaliteit zichtbaar worden.

Figuur 4.10 Voorbeelden van vier scenario's voor het kustgebied van Walcheren.

> Ontwerpersatelier

In een derde workshop werd door een aantal ontwerpers een nieuwe ronde doorlopen, beginnend met een excursie door het gebied (beleven). Daarna werd een drietal visies uitgewerkt: Landwaarts, Consolidatie en Zeewaarts. Hier wordt het kaartbeeld van de visie 'Zeewaarts' als voorbeeld gegeven.

De visies vormden de basis voor de daarna opgestelde alternatieven. Deze werden onderworpen aan een Strategische milieubeoordeling. Daaruit kwam in 2007 een voorkeursalternatief tevoorschijn. In 2008 is men begonnen met de uitvoering van de plannen.

> Leerervaringen

- Koppelpunten tussen fasen zijn cruciaal.
- Lagenbenadering duidelijker als denkkader inbrengen
- Bestuurders moeten meer condities scheppen, dan plan vaststellen.
- Externen (ontwerpers) nuttig door vergelijking van gebied met 'buitenwereld'
- (kust)Technici kunnen sterk de creativiteit remmen. Afhankelijk van persoonlijke benadering: randvoorwaarden stellen of meedenken aan nieuwe oplossingen.
- Nadruk leggen overgang van 'plannen' naar 'maken':
- Kansen en projecten voorleggen aan belanghebbenden en aan ontwikkelaars.
- Ondernemerschap aanspreken: businessplan maken (Steenwijkerland)
- Zoek naar de dragende actoren van een plan?
- Ga na welke investeringen je aan elkaar kan koppelen?
- Hoe houd je essentiële kwaliteiten vast?

- Marketing van het plan is nodig.
- Gebruikers / belanghebbenden staan centraal: zij beoordelen uiteindelijk wat de ruimtelijke kwaliteit van een plan is . Anderen kunnen hen wel spiegels voorhouden: zo kan het ook!

> Gevolgen voor het WeRK processchema

De kwadranten en pijlen representeren het idee dat alle ontwikkelstadia zich in deze (en geen andere) volgorde voordoen. De werkelijkheid is ingewikkelder. In complexe en gebiedsgerichte opgaven lopen de vier kwadranten vaak tegelijk en soms zelfs in omgekeerde volgorde (bv concrete investeringsplannen vormen een andere impuls tot planvorming, en die op zijn beurt terugwerkt op visieontwikkeling en herdefiniëren doelen). Maar interactie of iteratie tussen verschillende stadia is kernpunt waar de discontinuïteit optreedt.

- Wie willen we bereiken: vakgenoten, bestuurders, gebiedsontwikkelaars en uiteindelijk ook burgers.
- Het planproces-schema zou op de website meer centraal moeten staan. De overgang tussen de fasen zijn belangrijke momenten. Maar ook het proces van divergeren en convergeren binnen de vier fasen heeft aandacht nodig.
- Het gaat niet om één methode, maar om een waaier aan handige en verstandige instrumenten en werkwijzen We zien het processchema als een landschap van methoden. Daarin aangeven welke gereedschappen er zijn in iedere fase.

4.4 WeRK 4 / Planning van activiteiten

> Website

De WeRKbank is 'under construction'. De ontwikkeling van de 'groepsmodule' is gereed. Daarmee kunnen kwaliteitsprofielen van meerdere individuen via internet worden gebundeld. Probleem is nu hoe daarbij nog tot nadere gezamenlijke selectie van kwaliteitsthema's te komen. Internet WeRKbank lijkt zich in eerste aanleg vooral te lenen voor een 'voorverkenning' van opvattingen; het collectief maken, ordenen, clusteren, zal echter nooit zonder een fysieke bijeenkomst van van de deelnemers kunnen plaatshebben. Daar worden de gemeenschappelijke ambitie vormgegeven.

> Ruimte voor de rivier

In afscheidssymposium van Jan Elsinga (*9 februari, Den Haag*) zullen Peter en John een voordracht houden over Habiforum methodiek "WeRKbank Ruimtelijke Kwaliteit".

> Fysica van de Samenwerking

JanneMarie de Jonge en Peter Dauvellier leveren een bijdrage in boek 'Fysica van de Samenwerking (part II)' op basis van ervaringen van Walcheren.

> Advies IJsselmonde workshop

John Weebers, Peter Heerema en Jan vd Grift (steunpunt routeontwerp) begeleiden deelsessie van proeftuinbijeenkomst IJsselmonde/A15. Focus op Routeontwerp en Ruimtelijke Kwaliteit. De opgave om met alle aanwezige deelgemeenten en organisaties te komen tot een gemeenschappelijk ruimtelijk-economisch-cultureel perspectief in plaats van vele roependen voor eigen parochies. Zo kunnen zij doelmatig medespeler worden voor RWS dat domineert met de infrastructuur ontwikkeling.

4.5 WeRK 5 / Rekenen aan ruimtelijke kwaliteit

Ruimtelijke kwaliteit roept beelden op van mooie architectuur, hoogwaardig openbaar groen, een doordachte inrichting van de openbare ruimte. Misschien denkt u ook wel aan goede oplossingen voor het parkeerprobleem en uitbreidingsmogelijkheden voor bedrijven. De invulling van het begrip is voor iedereen verschillend. Maar altijd komen de volgende kenmerken naar voren: een ruimtelijke inrichting die tegemoet komt aan actuele en toekomstige wensen, en waarin rekening is gehouden met esthetische overwegingen. Wie zal daar tegen zijn?

Toch blijkt uit de praktijk dat lang niet overal ruimtelijke kwaliteit gerealiseerd wordt. In de eerste plaats komt dat doordat het begrip onvoldoende expliciet is uitgewerkt. En daardoor gaan de verschillende waarden snel verloren. Temeer omdat ruimtelijke projecten vrijwel altijd tot stand komen in samenwerking tussen verschillende partijen. Het is dus van groot belang als ieder in staat is aan te geven waar hij of zij belang aan hecht.

Maar ook wanneer wèl nadrukkelijk rekening gehouden wordt met ruimtelijke kwaliteit gaat het regelmatig mis. In de uitvoeringsfase zijn bijvoorbeeld regelmatig bezuinigingen nodig. Om het project alsnog uit te kunnen voeren worden de duur lijkende posten dan geschrapt. En vaak zijn dat nu juist net de posten die tot ruimtelijke kwaliteit leiden!

Op 10 maart 2006 organiseerde Habiforums Werkgemeenschap Ruimtelijke Kwaliteit een themamiddag over 'value capturing'. Dat staat voor het vroegtijdig concreet maken van belangrijke waarden in een project. Elisabeth Ruygrok van Witteveen & Bos gaf een inleiding over ruimtelijke kwaliteit en Maatschappelijke Kosten-Baten Analyse (MKBA). Zij gaf de aanwezigen mee dat het verstandig is om te beginnen met 'rekenen' in plaats van 'tekenen'. Daardoor ontstaat al in een vroeg stadium een goed inzicht in alle kosten en (lange-termijn-)baten. Hamvraag: leidt dit tot méér ruimtelijke kwaliteit?

> Het plangebied/ de casus: woningbouwopgave in het laagveen

Figuur 4. 11 De figuren hierboven laten de twee uitbreidingsmogelijkheden zien (links: geclusterd; rechts: kleinschalige bebouwing achter het lint):

Breid een historisch lintdorp plus bestaande wijk uit met 100 woningen, zowel voor verhuur als voor verkoop. Dat was de basisopdracht voor de 15 aanwezigen bij de themamiddag. En die kon in twee varianten worden uitgevoerd. De eerste mogelijkheid: alle nieuw te bouwen woningen realiseren op één uitleglocatie tegen de dorpskern aan. Daar tegenover staat de mogelijkheid om de woningen op afzonderlijke kavels achter het historische lint te plaatsen.

Er is wat te zeggen voor het kleinschalig ontwikkelen van woningbouw achter een historisch lint. Wanneer het goed wordt uitgevoerd versterkt dit de historische context van het gebied. En het woont aantrekkelijk: op een eigen erf, met uitzicht op een vrij achterland. Bij een eerste beschouwing blijkt het bouwen achter het lint ook vanuit het oogpunt van de projectontwikkelaar positief te scoren. Er moet weliswaar meer geïnvesteerd worden in extra bruggen, beschoeiing en riolering, maar de opbrengsten zijn ook hoger. En een grote eigen kavel levert een hoge grondprijs op, terwijl de setting zorgt voor een potentieel hoge V.O.N. prijs.

> De kwaliteitsopgave

Nadere beschouwing echter laat zien dat er nogal wat nadelen aan een dergelijke oplossing kleven. Denk aan een hoge verkeersdruk op het historische lint, gevaarlijke aansluitingen naar te ontwikkelen achtergebieden en grotere afstanden naar voorzieningen. Verder speelt een gebrek aan sociale veiligheid ten opzichte van de variant 'uitleglocatie', en dat is uit te drukken (kwantitatief!) in een toename van het aantal inbraken. Of denk aan de problemen die men ondervindt bij het vinden van een goed polderpeil. Op een geclusterde woningbouwlocatie is dit veel gemakkelijker te regelen dan bij verspreide woningbouw. Het polderpeil heeft ook economische effecten. Die zijn te kwantificeren door bijvoorbeeld de toename van oxidatie van het veen als maat te nemen. In het geval van verspreide woningbouw, en zonder extra maatregelen, zal het veen sneller oxideren. Zo komt op jaarbasis een x-aantal ton extra CO₂ in de lucht terecht, en dat draagt weer bij aan het broeikaseffect.

Echt interessant worden dergelijke indicatoren wanneer ze over een langere periode berekend worden. Wanneer de positieve en negatieve effecten van bepaalde

maatregelen over een periode van bijvoorbeeld 25 jaar worden uitgezet ontstaat een goed beeld van de sociaal-maatschappelijke kosten.

> De werkwijze

Tijdens de workshop is een groot aantal van deze lange-termijnindicatoren gekwantificeerd. De deelnemers verdeelden zich over twee groepen. Opvallend was het, dat beide groepen nagenoeg hetzelfde proces doormaakten. Het beeld leek aanvankelijk positiever voor de kleinschalige lintbebouwing. Maar de uitleglocatie bood meer mogelijkheden voor het ontwikkelen van een totaalplan, waarin verschillende lange-termijneffecten ondervangen kon worden. In het voorbeeld scoorde uiteindelijk de uitleglocatie – na afweging van maatschappelijke kosten en baten - dan ook positiever.

Overigens bleek dit vernieuwende inzicht één van de krachten van de MKBA-aanpak. Uiteindelijk hoeft er namelijk niet per se voor een bepaalde variant gekozen te worden. Het is ook heel goed mogelijk om succesvolle elementen uit de ene variant op te nemen in de andere variant. Zo zou een rij bomen, die het positieve effect ‘afvangen van fijn stof’ met zich meebrengt, heel goed ingepast kunnen worden in het lintbebouwingsmodel. De gehanteerde aanpak biedt dus aanknopingspunten voor al doende, gezamenlijk ontwerpen. In vervolg hierop verwachtten de aanwezigen dat het lintbebouwingsmodel ook beter zou kunnen scoren wanneer het bouwrijp maken niet door de afzonderlijke grondeigenaren, maar vanuit een totaalconcept zou plaatsvinden.

> Enkele cijfers ter illustratie:

Groep A

- Raming kosten bouwrijp maken ‘lintbebouwing’: ca. 17 miljoen euro (opmerking: dit betreft de kosten voor de ontwikkelaar; individuele kopers zullen zelf hun kavel nog bouwrijp maken)
- Raming opbrengst huizenverkoop ‘lintbebouwing’: ca. 31 miljoen euro
- Raming kosten bouwrijp maken ‘uitleglocatie’: ca. 14 miljoen euro (bouwrijp maken in handen van ontwikkelaar)
- Raming opbrengst huizenverkoop ‘uitleglocatie’: ca. 13 miljoen euro

Groep A komt dus op een voordelig saldo voor de variant ‘lintbebouwing’ wanneer alleen naar de korte termijn gekeken wordt. Groep A komt voor de langere termijn op een voordelig saldo voor de variant ‘uitleglocatie’.

Tabel 1 Vergelijking ‘lintbebouwing’ en ‘uitleglocatie’ op maatschappelijke kosten en baten:

	Lintbebouwing	Uitleglocatie
Reistijd naar centrum	-	+
Sociale controle → kans op inbraken	-	+
Reguleren polderpeil	-	+
Oxidatie van het veengebied	-	+
Mineralisatie van het veengebied	-	+
Bomenrij (afvangen fijn stof)	-	+
Energiebesparing doordat huizen dichter op elkaar staan	-	+
Verkeersveiligheid	-	+

Kader 4.2 Rekenvoorbeeld: inbraakpreventie

Meer sociale controle wordt geacht een lager aantal inbraken tot gevolg te hebben

In de variant 'uitleglocatie' staan de huizen dicht op elkaar: meer sociale controle

Een persoon heeft een kans van 0,04 om met inbraak te maken te krijgen

In de wijk zijn 200 huishoudens; gemiddelde huishoudensgrootte is 2,3 persoon.

Dat leidt tot $200 * 2,3 * 0,04 = 18$ delicten per jaar

Sociale controle kan een daling hierin van 16% bewerkstelligen

Dat komt neer op een daling van het aantal inbraken met 2,9 per jaar

Stel gemiddeld 10.000 euro schade (materieel & emotioneel) dan komt dat neer op 29.000 euro

Omdat dit een terugkerend effect is mag rekening gehouden worden met een factor voor

oneindigheid, te weten 26. De totale kosten komen dan op euro 754.000

Groep B

Raming kosten bouwrijp maken 'lintbebouwing': ca. 32 miljoen euro (opmerking: dit is inclusief alle kosten voor bouwrijp maken)

Raming opbrengst huizenverkoop 'lintbebouwing': ca. 30 miljoen euro

Raming kosten bouwrijp maken 'uitleglocatie': ca. 16 miljoen euro (bouwrijp maken in handen van ontwikkelaar)

Raming opbrengst huizenverkoop 'uitleglocatie': ca. 17 miljoen euro

Bij groep B verschillen de beide varianten wel wat kosten betreft, maar de te realiseren winst verschilt nauwelijks. Ook hier zijn de verschillen tussen beide varianten bij groep B kleiner dan bij groep A. Op de langere termijn zal waarschijnlijk de variant 'uitleglocatie' ook hier (iets) positiever scoren.

Tabel 2 Vergelijking 'lintbebouwing' en 'uitleglocatie' op maatschappelijke kosten en baten:

	Lintbebouwing	Uitleglocatie
Imago / Aantrekkelijk uiterlijk	+	-
Mogelijkheden fasering	+	-
Opbrengsten in percentage uitgeefbare grond	+	-
Ontwikkelen nieuwe natuur	-	+
Bereikbaarheid natuurgebieden voor bewoners	-	+
Sociale cohesie	-	+
Bereikbaarheid voorzieningen	-	+
Waterberging	-	+

> MKBA methode

Elisabeth begint haar verhaal met een positieve constatering: ruimtelijke kwaliteit kan rekenen op voldoende belangstelling in de wereld van de ruimtelijke ordening. Maar ze voegt er meteen de vraag aan toe: wat schieten we daarmee op als die kwaliteit niet tot uitvoering wordt gebracht? En voor opdrachtgevers is een belangrijke vraag: hoeveel kosten mag je maken voor het realiseren van ruimtelijke kwaliteit? In andere woorden: "Wat is een 10 voor architectuur, wanneer de kosten miljoenen hoger zijn?"

Deze vraag illustreert de insteek van Witteveen & Bos bij het werken aan ruimtelijke kwaliteit: behandel het thema niet vanuit een planologische, maar een economische hoek. In de huidige praktijk worden namelijk wel de kosten, maar niet de baten meegenomen. Dat verklaart waarom oplossingen die ruimtelijke kwaliteit opleveren vaak de eindstreep niet halen.

Natuurlijk is ruimtelijke kwaliteit niet het enige 'belang' dat in ruimtelijke processen een rol speelt. Om een goede afweging mogelijk te maken is het dus zaak dat alle belangen worden teruggebracht naar één maat. Bij Witteveen & Bos heeft men ruime ervaring opgedaan met de methodiek van Maatschappelijke Kosten-Baten Analyse (MKBA). En daarin is de 'sociaal-economische waarde' de gemeenschappelijke maat. Het doel van MKBA is nu, om de verdeling van kosten en baten vanuit het oogpunt van de maatschappij zo gunstig mogelijk uit te laten vallen. In het geval van ruimtelijke kwaliteit wordt daarbij op twee zaken gelet:

Brengt project A meer of minder ruimtelijke kwaliteit voort dan project B? (effectiviteit)

Zijn aan de ruimtelijke kwaliteit die project A met zich meebrengt meer of minder terugverdieneffecten verbonden dan aan project B? (efficiency)

Belangrijk: de kwaliteiten moeten aantoonbaar zijn. Het project moet dus iets toevoegen dat er voorheen niet was. Dit brengt met zich mee dat er kwantitatieve indicatoren voor de kwaliteit voorhanden moeten zijn. Een voorbeeld: bij een centrumproject wordt een overkluizing van een autoweg uitgevoerd (maatregel). Deze maatregel zorgt in het centrum voor een verbeterde luchtkwaliteit (kwaliteit). En dat heeft het positieve gevolg dat het aantal astmapatiënten daalt (baat). In dit geval is het aantal astmapatiënten een kwantitatieve indicator voor de verbetering van de luchtkwaliteit.

Meerwaarde van de MKBA-methodiek:

Het zoeken naar maatschappelijke baten. De MKBA heeft dus een positieve insteek, anders dan de MER, die juist gericht is op minimaliseren van negatieve effecten. Wanneer de methodiek in een vroeg stadium toegepast wordt draagt deze bij aan het al doende creëren van ontwerpvoorwaarden. Succesvolle elementen uit de ene variant kunnen in de andere ingevoegd worden.

Aanvankelijk lastig te kwantificeren als 'architectonische kwaliteit' of 'minder milieuvervuilend' krijgen ook een plek in de methodiek.

> Leerervaringen

- Vernieuwend: al doende worden de randvoorwaarden opgesteld waaraan het ontwerp moet doen om een bruikbaar resultaat voor alle betrokkenen te bereiken.
- Ruimtelijke kwaliteit wordt kwantificeerbaar en kan daardoor een duidelijker plaats in het planproces innemen. Waarden die iedereen belangrijk vindt, maar die tot voor kort onvoldoende 'hard' waren kunnen nu ook daadwerkelijk gerealiseerd worden.
- Het instrument MKBA biedt positieve ontwikkelkracht. Het laat in een vroeg stadium zien welke waarden belangrijk zijn en maakt de kosten en baten daarvan inzichtelijk. Dit tegenover bekende (wettelijke) instrumenten zoals de MER, die juist de negatieve zijde belichten maar niet uitnodigen tot gezamenlijk ontwikkelen.
- Het kan verstandig zijn om te beginnen met 'rekenen' in plaats van 'tekenen'. Daardoor ontstaat al in een vroeg stadium een goed inzicht in alle kosten en (lange-termijn-)baten. Hamvraag: leidt dit tot méér ruimtelijke kwaliteit?
- Ruimtelijke kwaliteit in de MKBA van het projectniveau naar het generieke niveau brengen zonder dat dit zweverig wordt
- Leggen van de link tussen deze methodiek en de Matrix Ruimtelijke Kwaliteit, bijvoorbeeld via de zogenaamde Ruimtegebruik-comparator
- Werkwijze sprak aan. Let wel op het beteugelen van chaotiek. Dit kan bijvoorbeeld door de sessieleiders wat meer handvatten mee te geven van tevoren.

4.6 WeRK 6 / Reflectie op WeRK 5

- > Leerervaringen WeRK 5 vervolg
- Begin te rekenen in het begin
- Kwaliteit levert BATEN, en die zijn zichtbaar te maken
- Lange termijn in beeld: niet alleen t.b.v. exploitatierekening maar ook maatschappelijke doorwerking baten
- Vragen voor vervolg: Hoe bekendheid geven aan deze noties? Hoe vertalen baten in economische impulsen?
- Het lijkt interessant om de actoranalyse en de kosten/baten te vertalen in voorstellen voor financiering en verevening. Rekenen en tekenen aan harde en zachte effecten leert ons om p.v.e.'s en arrangementen te ontwikkelen, anders dan in het klassieke starre projectmatig plandenken. Perspectief voor methodiek op gebiedsniveau.

- > (Her) Positionering Werk (16/06/2006)
- Verzameling praktijkprojecten, daarnaast themabijeenkomsten en producten/kennisoverdracht.
- WeRK is een intervisiegroep/netwerk (Community of Practice) van personen in (commerciële of bedrijfsgebonden) adviespraktijk met output in de vorm van Werkbank, artikelen etc.
- Praktijkprojecten: geen programmatische aanpak, geen sturing van WeRK naar projecten. WeRK is geen adviesbureau en is ook niet bedoeld als acquisitieplatform van de deelnemende adviseurs. Projectadvisering is zaak van de individuele deelnemers.

4.7 WeRK 7 / Wageningse Eng

> Het plangebied

Wageningse Eng is een oud cultuurhistorisch landschap tussen de stad Wageningen en de Veluwe in. Het kenmerkt zich door een hoge eigenaardichtheid (1 per ha) en hoge gebruikersdichtheid (soms 200 per ha). De maatschappelijke betrokkenheid is hoog gezien de hoeveelheid lokale organisaties die er actief zijn (5). Het project speelt zich af op de overgang van overheid naar burgers toe.

Figuur 4.12 Plangebied
Wageningse Eng

> De kwaliteitsopgave

De bijzondere waarden van het gebied, de verdergaande verrommeling en het niet kunnen komen tot uitvoering van beheerprojecten waren de aanleiding voor een dialoogtraject. Financierders waren o.a. via Belvedere, gemeente en direct betrokkenen.

> De werkwijze

Geïnspireerd door de Habiforummatrix zijn themavonden met kennis en ervaringsdeskundigen georganiseerd aan de hand van de methode postercarrousel. Resultaten waren ontwikkeling van instrumenten om ruimtelijke kwaliteit te kunnen realiseren. Ook de bewustwording van het nemen van eigen verantwoordelijkheid door eigenaren is op gang gebracht. De kolommen van de Habiforummatrix zijn via de methode Postercarrousel ingevuld. Waarden en ideeën/kansen worden tegelijkertijd benoemd. Het clusteren is door de professional achteraf gedaan. Het ontwerp was geen communicatiemiddel. Ideeën over Ruimtelijke Kwaliteit zijn tot stand gekomen zonder ontwerp en plan. Toch zijn er wel vormgevingskeuzes gemaakt o.a. door onderzoek mbv 3Dmodel. De winst is dat partijen on speaking terms kwamen. Het gaat om de afspraken naar eigenaren toe.

Figuur 4.13 Schema werkproces postercarrousel

> Leerervaringen

- De gemeenschappelijke taalontwikkeling over Ruimtelijke kwaliteit is via een lange weg zich toegeëigend. Hierdoor beklijft het meer, gaat het om concrete dingen en ontstaan rijkere verhalen. Er ontstaat vrijheid voor verrassende zaken.
- Het gebiedsproces bevindt zich in een beheerfase, maar tijdens de dialoog zijn wel visievorming en conceptvorming doorlopen (kwadrant in het kwadrant)
- Het lopende gebiedsproces, de dynamiek, is goed gedefinieerd
- Het resultaat is geen plan, wel een beheervisie voor langzaam veranderend gebruik
- Het gemeenschappelijke belang is ontdekt (eigenaren voeren zelf projecten uit)
- Waarden en kwaliteiten hebben een positieve uitstraling tegenover kansen, bedreigingen en probleemanalyse die een negatieve uitstraling hebben. Het is dan beter zorgen te benoemen en daarna over te gaan op de dromen. Te lang blijven hangen in het positieve is een valkuil. Als het erop aankomt conflicten wel duidelijke articuleren.
- Je zou de prijs van kwaliteit voelbaar moeten maken bij individuen. Kwaliteit voor kwaliteit vb via baatbelasting
- Wat kan je zonder geld bereiken in een dergelijk proces via kwaliteitsaanpak? Een platform wat zelf verantwoordelijkheid neemt blijkt belangrijk, naast de |Wageningse Eng komt dit ook in project buurtschap Zwolle voor. Trajecten van structuurvisies en bestemmingsplannen kosten ook geld!

> Advies voor het project

- Hoe kan je een gemeente-ambtenaar meenemen om beeldkwaliteit te laten verankeren in hanteerbare instrumenten? Hoe maak je een beheer- en ontwikkelkaart (ook om ongewenste ontwikkelingen tegen te houden). Er zijn 3 juridische mogelijkheden: 1 Voorschriften, 2 Hoofdlijnen 3 Toekomstrichting in de

toelichting. Daarmee kan je visies vastleggen. Conclusie is wel dat Beeldkwaliteit weinig af te hechten is via juridische weg. Beeldkwaliteit kan je beter door inspiratie en stimulering regelen, zo blijkt uit onderzoek van Amer.

- Toch zou je ruimtelijke hoofdlijnen door ontwerpers in kaart kunnen laten zetten als consolidatie en voor het overzicht.

4.8 WeRK 8 / Instrumenten voor het processchema

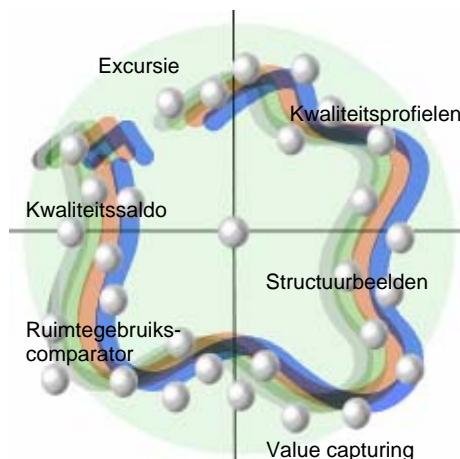
> Presentatie Vincent Grond: www.aquaro.eu
 Opdrachtgever is Unie van Waterschappen Rivierenland. Opdrachtnemer is Grontmij en Amer adviseurs. Er zijn een aantal missies waarop de website aquaro inspeelt: Nederland heeft meer ruimte voor water nodig, cultuurverschillen tussen partijen in de praktijk, processen van water en ro zijn te weinig gekoppeld en kunnen efficiënter en goedkoper, informatie is te verspreid en kan beter vindbaar. Hierdoor zijn kansen gemist om doelen te realiseren, ook kansen voor ruimtelijke kwaliteit. De website AquaRo kan helpen bij het proces en is opgebouwd uit: ter inspiratie, informatie zoeken en advies proces. Doelgroep van AquaRO zijn planvormers van gemeenten en waterschappen op lokaal en hoger schaalnivo. Zie website, ziet er indrukwekkend uit!

Figuur 4.14 Voorbeeld van website ruimte x milieu

> Presentatie Henk Puylaert: www.ruimtexmilieu.nl
 In 2003 gaf Stadsgewest Haaglanden opdracht aan TNO en Dauvellier Planadvies om een handleiding op stellen om ruimtelijke plannen meer duurzaam te maken. Dat heeft geleid tot een boekwerk MIRUP. Vervolgens kwam een opdracht van VROM om Ruimte x Milieu te ontwikkelen. De website moest een handreiking worden voor plannen met de ondergrond, want ook in de ondergrond zitten kansen voor ruimtelijke kwaliteit boven de grond. De website is vormgegeven als een inspiratiebron en routeplanner. De routeplanner kan deelnemers doorleiden naar producten van anderen. Gebruikers zijn vooral vanuit de milieuhoeke.

Figuur 4.15 Instrumenten van WeRKBank benoemd in het processchema van de Werkbank.

Figuur 4.16 Locatie praktijkworkshops in Nederland

Op

basis van bestaande literatuur zijn de vier kwadranten in het processchema benoemd. De kwadranten kunnen verder uitgewerkt worden en bijvoorbeeld in meerdere segmenten ingedeeld worden. Er is een verschil tussen projectkwaliteit en gebiedskwaliteit. Deze moeten op elkaar afgestemd worden. Ook gebruikswaarde en richtkwaliteit omvatten verschillende expertisewerelden. Hoe zorg je ervoor dat de verschillende fasen beter op elkaar aansluiten? Suggestie is om bij elke fase/kwadrant alle fasen weer te doorlopen. De producten per fase in het kwadrant verschillen per kwadrant. Kijk ook terug, probeer zaken aan te scherpen en op te nemen en vast te leggen. Inmiddels zijn er 17 projecten in Nederland waar de aanpak is toegepast.

Aardig is ook om de scores in de matrix te vergelijken met de resultaten van andere projecten. Per kolom van de matrix blijkt het aantal ideeën een terugkomend ervaringspercentage-getal te worden.

De opgave is nu om instrumenten te benoemen die passen in het Werkbank-processchema.

> Discussie: Welke instrumenten waar in het proces?

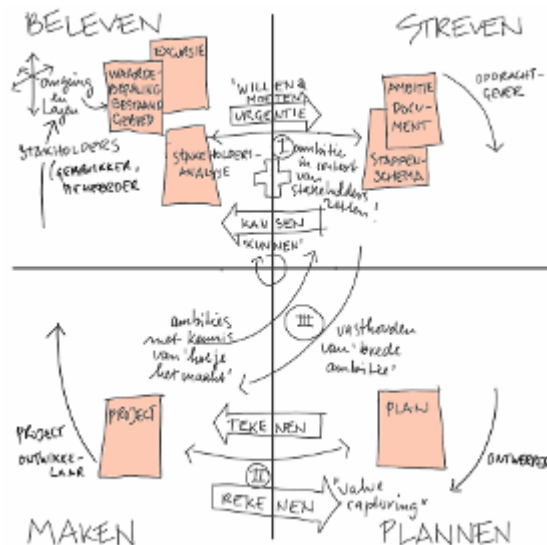
Wat is de essentie van de kwaliteiten van het gebied? Het gaat om waardebeoordeling bestaand gebied + verschillende schaalnivo's + lagenbenadering. Vergelijking van landschapsarchitect met architect wordt gemaakt. De architect ontwerpt mbv fundamenten van het huis en de overspanning. Dat doe je ook in een gebied.

Er is een initiatieftool nodig, een voorfase-instrument voor de nul fase. Daarin moet het opdrachtgeverschap georganiseerd worden. Deze conclusie is ook in kader van onderzoek Alterra over "goed opdrachtgeverschap voor ruimtelijke kwaliteit" voor min. LNV getrokken.

Verder zouden we moeten starten met een ambitiedocument, ambities moeten wel kunnen groeien in het planproces. Hoe leg je ambities vast? Bijvoorbeeld manifest voor Ruimtelijke Kwaliteit Routeontwerp opstellen. Er kunnen allerlei redenen zijn om plannen te starten.

Korte fase van voorverkenning is nodig. Iets wordt pas een project als het in de context van stakeholders wordt gezet. In de nul fase hoort ook een stakeholderanalyse.

Figuur 4.17 schematisering van de positie van instrumenten in de plancyclus van de Werkbankmethode

Naast het benoemen van stakeholders gaat het ook om het op gang brengen van een bewustwordingsproces voor RK bij de stakeholders. Is er wel een sense of urgency bijvoorbeeld? Klopt het willen, moeten en kunnen met elkaar? Het gaat om twee dingen:

de sense of urgency van het maatschappelijk probleem en het denken vanuit kansen, bijvoorbeeld door visioning. Het is een attitude vraagstuk, leren anders kijken naar zaken. Reflectie op gedrag is nodig, de wil tot samenwerking is een andere dan de wil om ergens geld te verdienen, voorbeeld ontzandingen waar het jarenlang om geld verdienen ging en nu het besef voor RK gaat ontstaan. We zouden wethouders moeten uitdagen, wat is hun ambitie nu werkelijk?

Sommige projecten haken in op meerdere schaalnivo's. De stationsomgeving van een stad, waar een hoofdkantoor zich vestigt kan naast lokaal, regionaal en Europees van belang zijn. Je hebt te maken met belangen van bewoners, maar ook met zakelijke belangen op een hoger schaalnivo. Interactieve sessies, hoe doe je dat vroegtijdig in het proces door verschillende schaalnivo's? Ruimtelijke kwaliteit is elke keer weer anders, je zoekt instrumenten die de Ruimtelijke kwaliteit benoemen.

> Vragen

1^e vraag: in de initiatiefase; moeten opdrachtgevers zich verbinden aan ruimtelijke kwaliteit. Welke middelen heb je om dat vast te leggen?

2^e vraag: in de beleevingsfase; wat vinden stakeholders daarvan, daar doe je het voor. De ervaring is dat de lat hoog wordt gelegd in het begin, maar dat richting de uitvoering de lat steeds lager komt te liggen. Hoe sluit je aan op de waarden die in de samenleving zijn?

3^e vraag: in de planfase en vervolgfases; welke middelen zijn er om het gedachtegoed aan anderen door te geven? De planfase is een gevaarlijke fase, daar gebeuren vaak zaken opnieuw. Zo bleek ook uit de studie/monitoring van 'ruimte voor de rivier'.

4.9 WeRK 9 / Stadshavens Rotterdam

> Het plangebied

Het plangebied is een pilot van het Min van VROM. In deze pilots wordt verkend hoe de ondergrond te betrekken bij gebiedsontwikkeling. Bijzonder aan het gebied: Heijplaat ligt er als dorp van 2000 inwoners middenin. Het hele gebied ligt buitendijks. Aanvankelijk was het de bedoeling dat een gezamenlijke ontwikkelingsmaatschappij van havenbedrijf Rotterdam en de gemeente Rotterdam (de Ontwikkelingsmaatschappij Stadshavens) het gehele gebied zou ontwikkelen. Aangezien het gebied langer dan gedacht de huidige havenfunctie moet behouden is eind 2006 afgesproken dat de rol van deze gezamenlijke maatschappij beperkt blijft tot bereikbaarheid en de acquisitie van subsidies.

Figuur 4.18 Plangebied Stadshavens Rotterdam

> De kwaliteitsopgave

Ontwikkelingsstrategie van de gemeente is dat er een omslagpunt zal komen in de toekomst (2030), naar creatieve industrie/economie, wel havegebonden en innovatief. Tijdens de verbouwing gaat de verkoop wel door. Het gebied zal in de komende jaren permanent in ontwikkeling zijn. In het noorden komt woningbouw (rood), verplaatsen van fruitterminal is nodig, zuidwesten (donkerblauw) blijft havens, Waalhaven (roze) wordt stukje ingepolderd. Heijplaat ondergaat al vernieuwingsproces. Albeda college zit daar tegenaan. Hoe betrek je de ondergrond bij deze ontwikkelingen? Samenvattend is de opgave:

- Concurrerend woonmilieu ontwikkelen (in concurrentie met Zuidplaspolder en andere woningen in de regio)
- Kennisintensieve en creatieve bedrijvigheid, deels haven gerelateerd (ook in grotere context van de stad)
- Milieukwaliteit verbeteren
- Bereikbaarheid Noord-Zuid verbinding verbeteren

> De werkwijze

In Stadshavens is stakeholders in het gebied een workshop georganiseerd, om het bewustwordingsproces over de ondergrond op gang te brengen.

> Leerervaringen

- Huidige kwaliteitsteams in den lande zijn te smal, er zou minimaal 1 private partij in moeten zitten. De kwaliteitsteams zouden vanaf het begin publiek/privaat moeten zijn.
- Gun jezelf de tijd om Ruimtelijke kwaliteit bespreekbaar te maken en te realiseren, er gaan meerdere jaren overheen. Neem de tijd om keuzes te maken. Je moet echter soms ook wat doen in een project.

- Het proces is open met onwrikbare ankerpunten (bv minimum eisen voor een bepaald aspect)
- Hou urgentie zo lang mogelijk in stand om extra RK te realiseren
- Onderlaag erbij betrekken, samen met gebruikers moeite en effecten bepalen, ambitienivo bepalen, grijp de makkelijke kansen.

4.10 WeRK 10 / Zuidlanden Leeuwarden

> Het plangebied

De toelichting ging in op de planontwikkeling en uitvoering voor de Zuidlanden.

Enkele punten/ vragen hieruit:

- Leeuwarden: aan drie zijden is uitbreiding beperkt, alleen zuidkant is geschikt voor uitbreiding. Doel was hier mee een kwaliteitsimpuls voor Leeuwarden te realiseren.
- Samenwerkingsovereenkomst (SOK) met 3 marktpartijen. Gemeente 50% aandeelhouder. Hier liggen plannen onder zoals masterplan, beeldkwaliteitsplan, kwaliteitsdocument openbare ruimte. 'Marktpartijen sturen op de (minimum)grens terwijl gemeente uitgaat van maximaal haalbaar'. Hier moet je rekening mee houden.
- Er is flexibiliteit nodig in de plannen, maar je wil toch zaken vastleggen (bijv beeldkwaliteitsplannen). Blijkt lastig, bijv MER was niet concreet genoeg.
- Complexiteit van (langere termijn) opgave is lastig met marktpartijen. Bij elke wijziging moet je weer onderhandelen. Kan je dat ook meer procesmatig vastleggen? Ruimtelijke basiswaarden kan je goed vastleggen maar om dit ook financieel dicht te timmeren is wellicht niet slim geweest. Je zou voor korte termijn meer willen vastleggen dan voor de (abstracte) lange termijn. Praktische oplossing: een 'flexibel in te vullen reserveringszone' ca 40 ha, in plan gebracht. Dat kan weer alleen bij een groot plan.

Figuur 4.19 Plangebied Zuidlanden Leeuwarden

> De kwaliteitsopgave

Hoe kan Leeuwarden woningbouw ontwikkelen die concurrerend is met dorpse woonmilieus in de regio? Daarmee zou men middengroepen aan de stad kunnen binden en de verkeersdruk op de stad verminderen. Het plan Zuidlanden omvat een programma van 6500 woningen, kantoren, commerciële- en onderwijs-, zorg- en buurtvoorzieningen. Bovendien is een nieuwe verkeersontsluiting nodig. De gemeente is op zoek gegaan naar een eigen uitbreidingsstijl, namelijk de ontwikkeling van een reeks buurtschappen. Vraag: Wat is kwaliteitsimpuls hier (politiek?): 'een gevoel van eigenheid', 'mooi wonen in het landschap', dit is niet duidelijk uitgesproken. Onderscheidende kwaliteit die de mensen in Leeuwarden houdt. In de geest van die tijd (vanaf ca 2000): niet alleen maar wonen, maar bredere scope: gebiedsontwikkeling.

> De werkwijze

De ruimtelijke kwaliteit is vastgelegd in een masterplan, een beeldkwaliteitsplan en een kwaliteitsdocument voor de openbare ruimte. Daarmee heeft men de

kwaliteitsambities stevig verankerd in het planproces. De vraag is of het

kwaliteitsstreven daardoor voldoende flexibel en actueel blijft. Vragen hierbij waren:

- Hoe is inzicht in de vraagkant gekregen? Goed woononderzoek, planontwikkeling wel met partijen uit het gebied.
- Voor elk deelplan is een beeldkwaliteitsplan ontwikkeld. Vooral ook van belang voor de kleine bouwers. Supervisor is vroeg betrokken bij architectenkeuze, planuitwerking, meer en actiever dan alleen beeldkwaliteit. Partijen conformeren zich hieraan, hij heeft gezag.
- Hoe bindt je nu die kleine bouwers? Zij doen via privaatrechtelijke overeenkomst mee in bovenwijkse verrekeringen.
- Had je niet beter het Masterplan als structuurvisie kunnen opstellen (en dus bindend voor bestemmingsplan?) Misschien wel, is niet gedaan en daar later wel spijt van gehad.

> Leerervaringen

1 welke instrumenten kunnen we gebruiken om RK te laten doorwerken vanuit visiefase naar uitvoeringsfase

2 hoe kan je projectontwikkelaars, eigenaars, gebruikers en beheerders medeverantwoordelijk maken voor gebiedskwaliteit?

Groep 1: aanbevelingen instrumenten:

- ambitie -> gouden regels in contract
- RK vastleggen in brede zin (Matrix, alle velden nagaan). Gezamenlijk formuleren in ambitiedocument;
- Stakeholder- analyse/ krachtenveldanalyse. Niet alleen met de contractpartijen maar wellicht ook waterschappen, met die bredere partijen de ambities vastleggen, ook in toekomst, beheer etc
- Beeldkwaliteitsplan is nu te smal, erg op beeld gericht, je moet streven naar gebiedskwaliteit, in grotere context; ook vanuit beheer. Dit vastleggen in structuurvisie (bovenlokaal), hoort dus ook een beheersvisie bij (o.a. duurzaamheid). Pas op uitwerkingsniveau dan een beeldkwaliteitsplan maken, waarmee dan in de grondexploitatie een koppeling bij kan worden gemaakt. Ze zijn in Leeuwarden wellicht te snel naar een plan gegaan.
- Verantwoordelijkheden: finale verantwoordelijkheid bij gemeente? Wel van te voren vastleggen wat je later afrekent. Andere partijen medeverantwoordelijk maken. Je kan dit doen via Design and construct en EMVI (Economisch Meest Voordelige Inschrijving)
- Algemeen: scherp ambities verwoorden is de kern.

Groep 2: aanbevelingen instrumenten:

- Compensatieaspect: er is niet later nog naar de context, omgeving, gekeken. Daardoor ontstonden verrassingen. Les: je moet blijven schakelen tussen schalen. Structuurvisie op hoger schaalniveau zou dan goed geweest zijn.
- Lagenbenadering: daarin is wel op hogere schaal gekeken, maar op projectniveau te smalle blik geweest.
- Matrix: als die was toegepast zou een bredere scope genomen zijn, bijv sociaal-economische aspecten, meer vanuit gebruikers geredeneerd. Kans voor meer innovatieve elementen (bijvoorbeeld voorde school).
- Gewenste flexibiliteit: interne tegenstrijdigheid als je toch ook strakke kwaliteitskaders wil meegeven. Wat zijn dan de 'Gouden Regels'? Dat moeten alleen

de hoofdzaken zijn, die voor langere tijd vastleggen. Op dat niveau moet je de structuurvisie maken. En op lager niveau een bestemmingsplan en beeldkwaliteitsplan; gebruik van lagen benadering kan hierin helpen. Je kan dan met vuistregels werken, bijv. zoveel ha groen voor zoveel rood.

- Het ‘Openbare Ruimte kwaliteitdocument’ lijkt erg op een vorm van gestold wantrouwen, schijnveiligheid. Vertrouwen moet je opbouwen, dat lukt je niet met regelgeving; maar publiekrechtelijke rol moet je niet veronachtzamen. (gestold *vertrouwen* mag je ook wel vastleggen).
- Instrumenten: gezamenlijk gebiedsproces, afhankelijkheden tussen stakeholders opsporen zodat ze ook meerwaarde van samenwerking zien. Instrumenten hiervoor (1+1=meer), bijv in US manieren om baten terug te ploegen naar algemeen belang. Het gaat erom dat partijen zich verbinden, je hoeft niet alles te juridificeren. Meer gebiedsproces dan alleen planvorming. Vraag is dan hoe je meerwaarde creëert door gezamenlijk te opereren en de opbrengsten weer kan laten terugvloeien naar de gebiedskwaliteit.
- Ook het programma is een schijnzekerheid. Dit had ook een getal met een grote marge kunnen zijn (bijv 5-8duizend woningen i.p.v. 6500). 6500 is uitkomst van een rekensom. Je kan verstandiger sturen op ambities en kwaliteiten.
- Wat wel een kwaliteitsgericht aspect is in dit plan is de kwaliteitsimpuls voor de stad, regio, en bijvoorbeeld omlegging van de Haak en demografische opbouw. En de lange termijn die daarmee samenhangt.

> Adviezen voor Leeuwarden: WeRK geeft het volgende mee

- Gemeente: Ga terug naar de vraag wat wezenlijk is in dit plan? Dit vanwege het feit dat de aanbieders zich bezinnen. Je wil vasthouden aan ambitie, maar met elkaar bezinnen wat dat in veranderende context betekent. Ga met de partijen dit gesprek aan, welke risico's? Voortschrijdend inzicht, reflectie, open om ambities te herijken. Je doet dit juist om onzekerheid te expliciteren en daarmee te reduceren. In zo'n lang proces kan je dit ook van te voren inbouwen, maak een procesafspraken om na 'x' jaar te bezinnen. Bouw een structurele voorziening in om van te leren, je kan van het eerste dorp leren voor de volgende. Een plan is alleen maar een *middel* in het proces.
- Richting gebruikers, in/omwonenden, bedrijven: check hoe men in het gebied aankijkt tegen de ontwikkeling.
- Blik vooruit naar gebiedsexploitatie en beheer; je kan dan ook een relatie leggen met regionale ontwikkelingen (duurzaamheid, energie, water idee).
- Verdiepingsslag op de stadsas als belangrijke drager van het plan lijkt wenselijk; denk bijvoorbeeld aan een ontwerprijsvraag.

> Leerstellingen van deze WeRK-10

- *Leerproces* inbouwen in het gebiedsontwikkelproces
- Blijf *schakelen tussen schalen* : deelgebied, gebied, omgeving
- Bouw *beheer* in als aspect van het beeldkwaliteitplan

4.11 WeRK 11 / LOP Groesbeek e.o.

> Het plangebied

Via Natura is een Regionaal groenfonds voor het plangebied gemeente Groesbeek en omgeving en is opgericht in 2005.

Figuur 4.20 Plangebied LOP Groesbeek.

> De kwaliteitsopgave

Doel is om een duurzaam beheer mogelijk te maken in het gebied. Daaraan ten grondslag ligt het LOP (2005-2014). Het kader is landschapsbeheer door particulieren (grondeigenaren op vrijwillige basis) en duurzame financiering daarvan. Inhoudelijk doel is om in gemeente Groesbeek en omgeving een mooi, multifunctioneel agrarisch cultuurlandschap te ontwikkelen buiten maar wel in samenhang met de EHS. Het accent voor de aanleg van landschapselementen ligt op het maken van verbindingen tussen de grote natuurgebieden (stuwwal, Groenlanden, uiterwaarden van de Waal). Verder wordt gedacht in stapeling van functies.

> De werkwijze

Bij projecten denken vanuit de praktijk. Daarna wordt vanuit de praktijk gekeken hoe het overheidsbeleid gerealiseerd kan worden dan wel aanpassing behoeft.

In 2001 is door partijen in het gebied zelf (Das& Boom, Ploegdriever, stichting wAarde) de proeftuinstatus bij Min Van LNV aangevraagd. Later, toen het proces rond groenblauwe diensten stagneerde, is besloten een LOP te gaan ontwikkelen om de energie in het gebied vast te houden. Burgemeester Wilbers van Ubbergen speelt nog steeds een belangrijke rol als het boegbeeld en toont veel bestuurlijke moed. Veel mensen zijn vanuit heel verschillende invalshoeken betrokken bij het opstellen en de uitvoering van het LOP. Aan het LOP is een projectenlijst met 90 projecten gekoppeld. Wanneer er een contact is met een initiatiefnemer uit het gebied wordt aan de hand van deze lijst nagegaan waar aansluiting te vinden is. Een project dat niet op de lijst staat maar wel binnen de doelstellingen past, wordt ter beoordeling aan het bestuur van Via Natura voorgelegd. Daarvoor zit ook vakdeskundigen in het bestuur.

Een ingezet instrument is het kwartet. Op kaarten is aangegeven welke nieuwe landschapselementen passen binnen de karakteristieke deelgebieden binnen het plangebied. Dit kwartet is op basis van een idee van de burgemeester ontwikkeld door de landschapsarchitect Henk van Blerck (buro Schokland) die ook meegewerkt heeft aan het LOP. Aan de hand van een dialoog kan de initiatiefnemer bepalen welke landschapselementen bij hem passen. Het kwartet dient de mogelijkheid om met een kleine ingreep te beginnen, de 4 kaarten gaan van eenvoudige naar meer complexe landschapselementen. Een blanco kaart biedt ruimte voor nieuwe ideeën.

De eerste contracten zijn begin 2006 getekend. Het projectplan maakt deel uit van het contract. Het vormt het uitgangspunt voor monitoring en handhaving. Dit gebeurt via een jaarlijkse schouw in het veld van landbouwer en een daartoe door het bestuur aangewezen deskundige. De bedragen voor beheer zijn gebaseerd op normbedragen van de Catalogus Groenblauwe Diensten van min van LNV.

Op 25 september 2007 is het nieuwe instrument de landschapsveiling ingezet. Men kon de financiering van het beheer van een landschapselement naar eigen keuze voor de komende 10 jaar op zich nemen. Ruim 250 mensen waren aanwezig, boeren, burgers, bedrijven, organisaties. Via Natura heeft de status van een goed doel gekregen. De donaties zijn daardoor aftrekbaar van de belasting. In totaal is 7 ha geadopteerd (inclusief tunnel en brug) voor een bedrag van € 112.000,-. Het totale project kost € 130.000,-. De veiling duurde 2 uur. Er is veel publiciteit geweest zowel landelijk als regionaal en het netwerk van bestuurders is aangewend om enkele royale donaties te krijgen, wat ook veel resultaat opleverde. Mede dankzij de enthousiaste veilingmeester burgemeester Paul Wilbers.

Figuur 4.21 Deelnemers Landschapsveiling.

> Leerervaringen

- Hoe kun je vanuit het beheer/gebruik terugkijken op wat nodig is om de overgang te maken van planfase naar maakfase?
- Hoe kunnen ze in de plan- en maakfase rekening houden met de beheerfase?

Het WeRkbank -schema wordt achterstevoren doorlopen in de besproken case. Ook werkte men in de cirkel heen en weer en met praktijkvoorbeelden (exemplarisch). De ontwikkeling loopt als een spiraal omhoog, door learning by doing wordt het gebiedsproces op een hoger niveau gebracht en worden meer en betere resultaten bereikt (meer kwaliteit).

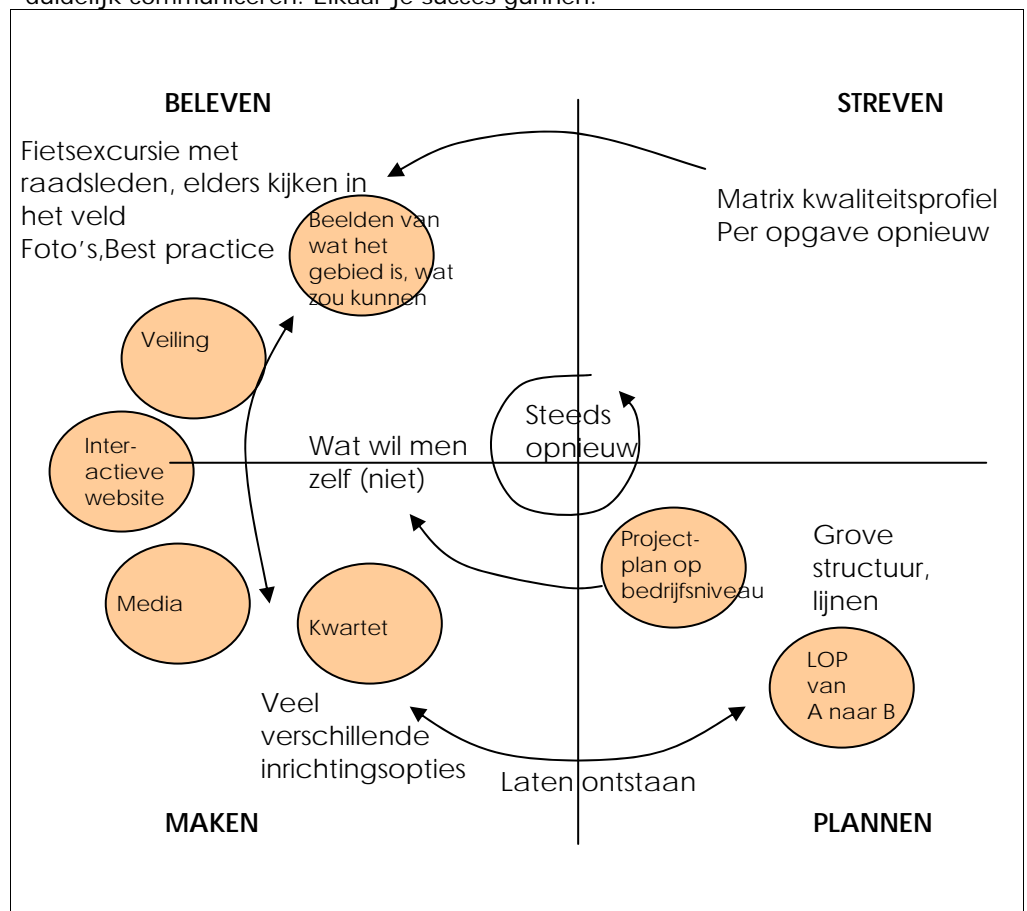
In principe zijn al veel instrumenten beschikbaar (Wro) voor gebiedsontwikkeling. De mensen in het gebied moeten de kwaliteit echter wel zelf zien en willen. Via huiskamergesprekken kun je die bewustwording faciliteren. Het betekent ook dat je de bewustwording en het streven naar kwaliteit continu moet blijven organiseren. Je hebt te maken met nieuwe raadsleden, nieuwe inwoners, nieuwe statenleden en die moeten opnieuw meegenomen worden in het gedachteproces.

De habiforummatrix is een goed instrument om mensen op gebiedsniveau te laten praten met elkaar op een integrale wijze. De landschapsveiling lijkt een goed middel om mensen te betrekken bij een gebiedsontwikkeling evenals de gesprekken aan de keukentafel. Een instrument is ook de media, met elk project kan de publiciteit worden gezocht en dat wordt met de LOP-projecten ook steeds weer opnieuw gedaan. Daarmee houd je het enthousiasme erin en organiseer je je vervolgsuccessen.

> Drie factoren voor succes in gebiedsontwikkeling:

- **Tijd:** Haalbare doelen stellen en die uitdragen. Kleine resultaten waarderen en uitdragen. Zichtbare resultaten halen met veel toegevoegde waarde. Wel de lat voor kwaliteitsambitie hoog leggen. Grote veranderingen hebben 10 a 15 jaar nodig. Faciliteer voorlopers en betrekken potentiële volgers er steeds weer opnieuw bij.
- **Geld:** Je hoeft niet direct miljoenen te hebben, je kunt met weinig geld ook resultaten boeken. Kleine hoeveelheden geld kunnen grote hoeveelheden geld aantrekken (maken). Grote hoeveelheden geld in het begin kunnen tot gevolg hebben dat de uitvoerders niet kritisch zijn.
- **Mensen:** Het groeien van een gebiedsontwikkeling is ook een leerproces voor alle partijen in een gebied. Partijen moeten aan elkaar wennen, elkaar leren vertrouwen en als er iets geregeld moet worden elkaar blindelings weten te vinden. In de uitvoering moeten zij zich duurzaam binden (o.m. via veiling). Over verwachtingen duidelijk communiceren. Elkaar je succes gunnen.

Figuur 4.22 Instrumenten van de Werkbank gepositioneerd in de plancyclus van de Werkbank

4.12 WeRK 12 / Terugblik op de resultaten tot nu toe

Een overzicht van wat we gedaan hebben en enkele producten die gemaakt zijn staan centraal. Het idee is om met de resultaten van WeRK iets te gaan doen. Intervisie heeft plaats gehad en het moet ergens toe leiden. Leren is goed, maar anderen zouden er ook profijt van moeten hebben. Voor dat laatste is de website. Wat leent zich ervoor om in die website op te nemen?

> Discussie:

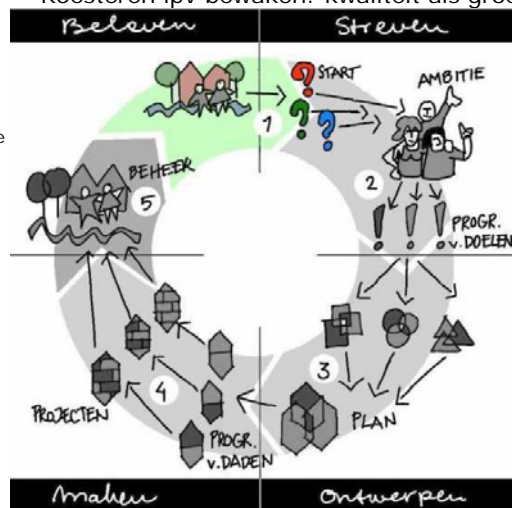
We moeten nadenken over wie de bezoeker is, wie de doelgroep is. Zijn het deskundigen, of is het de burger of ambtenaar? Volgens Peter is dat de gemeenteambtenaar. De suggestie wordt gedaan om toch iets te bedenken om een grote doelgroep te bereiken. Een voorbeeld is het Kompasbelvedere: daar worden procestappen inzichtelijk, ook instrumenten zijn ingeplugd en voorbeelden. Die site is voor een brede doelgroep, maar in principe voor gemeenteambtenaren, ook burgers en verenigingen kunnen ermee aan de slag. Wanneer werkt welk instrument het beste voor wie. Houd dat in gedachte. Instrumenten blijven op maat toepasbaar.

> Instrumenten op overgang beleven naar streven

Het gaat om instrumenten voor RK die vrij vroeg in het proces zitten. Voor de website ruimte en milieu, is 1 van de luiken herzien en veel sterker voor gebiedsontwikkeling neergezet. RK kan je in de beginfase al ordenen:

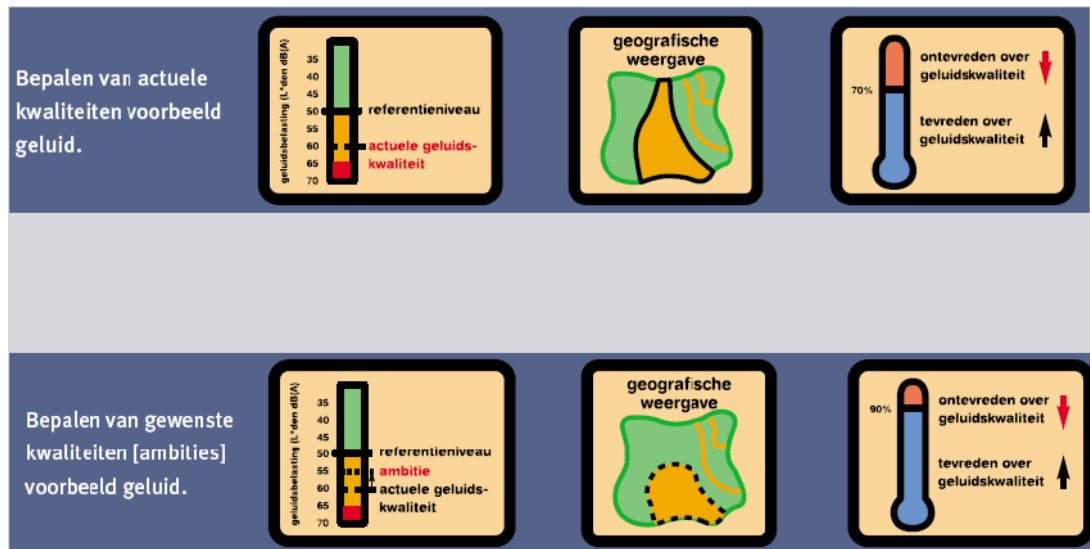
- Benoemen: verleden, heden, toekomst
- Verankeren: documenten (voorbeeldenboek) en mensen (laat energie stromen)
- Koesteren ipv bewaken: kwaliteit als groeiproces, organiseren, audits, meesters

Figuur 4.23 Op zoek naar instrumenten op de overgang van de planfase "beleven" naar "streven" in het planproces van de Werkbank

Het LOGO instrument wordt er even uitgelicht. Leefomgevings-kwaliteit bij Gebiedsontwikkeling, is ontwikkeld van de milieudienst van Rijnmond. Noodzaak enorme problemen en leefomgevings-ontwikkeling. Eerste stappen horen bij analyse, daarna stappen die met kwaliteit te maken hebben.

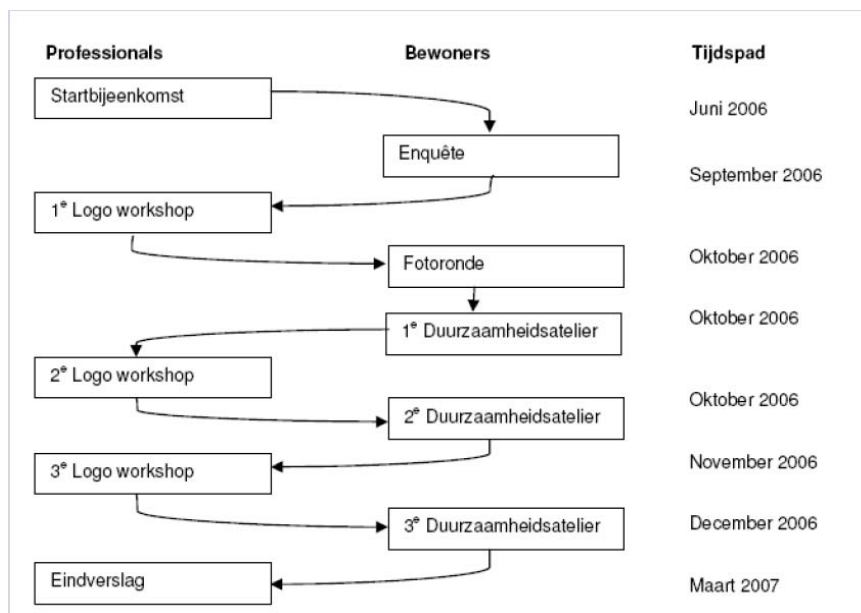
- Kwaliteitsparameters
- Actuele waarde bepalen
- Ambitie bepalen en welke acties daarbij horen

Figuur 4.24 Voorbeeld van het bepalen van de actuele kwaliteiten en de gewenste kwaliteiten.

Voorbeeld: bestemmingsplan en beheervoorstellen voor het dorpje Pernis. Professionals doen de goede analyse en geven proces vorm. Aan bewoners wordt een enquête gegeven. Professionals gaan weer met de resultaten van bewoners verder. Er zijn meerdere interacties tussen professionals en bewoners. Professionals staan ten dienst van de bewoners. Startbijeenkomst met analyse, waardering enquête in 1e workshop, 2e workshop staat in teken van nieuw feitenmateriaal. Derde workshop gaat over de kwaliteitsverbeteringen die nodig zijn. Bewoners deden mee aan duurzaamheids ateliers.

Figuur 4.25 Voorbeeld van een procesarchitectuur om te komen tot een bestemmingsplan en beheervoorstellen voor het dorpje Pernis.

De Methode bestaat uit: 1. Meten, 2 dan ruimtelijk op kaart weergeven, 3. daarna de beleving van mensen inzichtelijk maken. Is de methode demagogisch? De linkertwee plaatjes leiden niet automatisch tot het derde plaatje. De methode is een zoektocht naar objectivering, beleving, en ruimtelijke aspecten. Wat is het doel van de objectivering? Het gaat erom zaken inzichtelijk en expliciet te maken. Het gaat om maatregelen te zoeken die de beleving beter maken. Het is een zoekmethode naar maatregelen met de meeste effecten. Je moet niet te geforceerd gaan kwantificeren.

> Leerpunten methode:

- Participatie op gang krijgen, hoort bij ons vak. Moeilijk is dat het eindeloos kan duren voordat beslissingen genomen worden, de kunst is het vasthouden.
- Er zijn veel instrumenten om in te zetten voor participatie
- Actiegericht is belangrijk.
- Oude kaarten en historie zijn een goede basis voor kwaliteitsdiscussies,
- Feiten zijn vaak onderbelicht in het proces, vb statische informatie beter benutten
- Referentiekader vastleggen en daarnaast de ambitie ook vastleggen.

> Instrumenten op overgang van plannen naar maken

Welke definitie van RK gaan we hanteren. Het gaat er eigenlijk om wanneer iets tot RK leidt: het proces. En dan in alle fasen met alle partijen van het planproces.

Welke instrumenten zijn er die de visiefase laten doorwerken in de uitvoeringsfase? Ook kun je projectontwikkelaars en beheerders medeverantwoordelijk maken voor die gebiedskwaliteit.

- Kwaliteit operationeel definiëren, kwaliteitsbegrip hanteerbaar vertalen. Op werkniveau ermee aan de slag kunnen gaan door vooral samen de definiëring op te stellen.
- Kwaliteit koesteren, je geeft betrokken een rol, organiseren dat mensen erbij betrokken raken, bewonersinbreng
- Kwaliteit verplichten, je wil waar mogelijk wel de kwaliteitseisen vastleggen dmv convenanten, het is de bedoeling dat je wil kunnen terugvallen op afspraken. Want veranderingen treden nu eenmaal op.
- Kwaliteit koppelen, oog hebben voor wat eraan vooraf gaat en oog hebben voor wat er komt. Maatschappelijke kosten-baten analyse inzichtelijk maken.
- Kwaliteitsplanning- en uitvoering tegelijk, combineren tekenen en rekenen. Bij voorbeeld afspraken in het begin over wie het plan gaat beheren.

> Conclusies:

- Gebiedsanalyse gaat er aan vooraf
- Betrek direct bewoners en gebruikers erbij
- Ambities omzetten in daden
- Procesgerichte vormgeving
- Per situatie verschillend
- Ambities scherp verwoorden
- Instrumenten moeten zich gaan ontwikkelen.
- Uitdaging: ervaringen en soortgelijke instrumenten delen via de WERKBank

> Met welke tools moet de Werkbank uitgebreid worden?

En voor welke doelgroep? Een extern ingevlogen projectleider of gemeenten?

Suggesties:

- LOGO-achtig Je wil eigenlijk meetbare factoren, voor een deel objectief (fact en figures) en voor een gevoel en intuïtie.
- Ruimtelijke kwaliteit breed uit eenzetten conform matrix in modellenbenadering
- DRiehoek "moeten, kunnen, willen": gebruiken om een stakeholderanalyse te maken
- Ambitiedocument in het midden van het proces zetten.
- Waakhond inzetten, regelmatig georganiseerd, cheque ambitie
- Wat zijn de sturingsvariabelen, je formuleert niet stuurbare scenario's, strategische keuzes maken die onafhankelijk zijn voor welk scenario je kiest. Hoe robuust ben je bezig met het bouwen aan duurzame ruimtelijke kwaliteit.
- De werkbank gebruiksvriendelijker maken, Wegwijzer doelgroepen door de werkbank heen. Niet alleen het instrument beschrijven, maar ook ervaringen. Via vragen kan een bezoeker naar het juiste instrument toe leiden. Bijvoorbeeld: Waar zit je in

het planproces? Hoe regel je de bewonersinbreng? Hoe betrek je stakeholders erbij? De website zou een Interactieve site moeten zijn.

- Tool om RK in de contractensfeer meer handen en voeten in design en construct. Je praat dan over RK in een andere wereld. Een slag maken in de taal de wereld van aannemers, uitvoerders. RK in meer objectiveren maatstaven uitdrukken om tot een handreiking RK te komen voor contracten. Een mogelijkheid is hiervoor is: Cases analyseren, wat is het maatschappelijke nut geweest. Je zou de eindgebruikers kunnen laten beoordelen. Van die ervaringen komen tot een handreiking RK in de EMVI contract en design. Om in contractensfeer een afweging te kunnen maken.
 - Als je rekening houdt met RK kun je uiteindelijk goedkoper uit zijn, die boodschap moet duidelijk zijn. Hoe kan het RK-criteria doorwegen in vergunningstrajecten en bestemmingsplannen. We kunnen ervaringen bij ontgronders vragen, omdat zij het nut wel zien.
 - Criteria die lastig te meten zijn. Er zijn wel instrumenten om de beleving van mensen , zoals DSS en Serious Gaming die beslissingsondersteunend,inzichtelijk te maken. Hier zouden we eens kennis mee maken. Bij DSS bepalen de betrokken actoren samen wat de weging is van diverse aspecten in de leefomgeving. Het DSS-proces bestaat uit het samen met actoren bouwen van een beslissend ondersteunend model voor de planvorming. RIKS
- > Keuze voor aanvullende tools:
- Stakeholderanalyse
 - Handreiking contracten
 - Interactieve website: voorbeelden toevoegen, leerervaringen, portal voor project, gebiedsbezoek (shoppen bij routenetwerk, Belvedere) Sluit aan bij NIROV trajecten.
 - Ambitiedocument

4.13 WeRK 13 / 4 Instrumenten toevoegen aan de website

Het doel van deze bijeenkomst is om een viertal instrumenten geschikt te maken voor de Werkbank, zodat anderen het instrument kunnen gaan toepassen via de website. We laten ons ook inspireren door het prachtige LEF future centre van RWS.

4.13.1 Ambitiestarter

Het begin van een proces kan voor sommige duidelijk zijn, maar voor anderen is het vaag. De beredeneringen kunnen uiteenopen. Een hulpmiddel om structuur aan te brengen in een spaghettiknoop is heel vroeg met een ambitiestarter te beginnen. De ambitiestarter is een al een beschikbaar instrument. Het instrument bestaat uit 9 stappen (= *ontwerp prototype*):

- kaart van een gebied
- drive/drang urgenties in een gebied benoemen
- ambities formuleren, prioriteren
- Matrix Ruimtelijke Kwaliteit invullen
- top 5 kiezen Matrix RK
- 3 + 5 confronteren in schema, beoordelen op botsen, versterken, neutraal
- hoofdrolspelers benoemen in schema
- lopende projecten benoemen in schema
- Dummy ambitiedocument

> Reflectie

Pluspunten:

- Eerste indruk van instrument is positief
- Instrument stimuleert om ook direct al over implementatie te denken door o.a. partijen en projecten te benoemen
- Handig middel om gesprek snel op gang te brengen
- Ook handig als stappenplan voor een werksessie
- Instrument stimuleert om breder te kijken (bijv. door invulling van RK matrix)
- Spanningspunten worden snel expliciet gemaakt
- Naam is prima, geeft ook aan dat je het direct aan het begin kan toepassen
- Nooit eerder zo iets gezien
- Handig als rapportage er “zo uit komt rollen”

> Kanttekeningen en suggesties:

- Er is wel informatie nodig over context van het instrument oa. over wiens ambities gaat het, over de verbinding met andere activiteiten in het begin van een proces bijv. een gebiedsanalyse en een beleidsanalyse. Er zijn randvoorwaarden in fysieke en beleidsmatige zin aan het begin van een proces van gebiedsontwikkeling
- Gemist wordt een duw in de rug of stimulans om de gebruiker op ideeën te brengen. Dat kan bijv. door drive en drang ook deels voor te programmeren of bij de invulling van de RK-matrix ook te kunnen kiezen (voorprogrammeren, zit al deels in de werkbank door te kunnen putten uit voorbeelden). Door gebruik te maken van een voorbeeldenbank stimuleer je het denken over (type) projecten. Dit moet je wel aanpakken op het niveau van de totale WeRKbank (‘n nieuw instrumenten nl. voorbeeldenbank ter illustratie van ruimtelijke kwaliteit).
- Een kaart van het gebied hoort er bij. Kijk bijv. eens naar hoe dit in Aquaro is gedaan (www.aquaro.nl)

- Tevens is belangrijk om schaalniveaus te onderscheiden. Ambities op een bepaald niveau moeten altijd in een bredere context gezien worden. Ook op dit punt moet je gebruikers wel stimuleren om dit te doen en niet sec naar het plangebied te kijken.
- Gebruik van de term “ambitie” roept vragen en onduidelijkheid op. Beter is woorden als streving, kwaliteit of streefkwaliteit te hanteren. → consistent zijn met wat al binnen de WeRKbank gehanteerd wordt. Ambities heten dan “kwaliteitsdoelen”
- Voor de combinatiematrix drang x ambitie even kijken of de indeling van de SWOT kan helpen om een helder onderscheid te maken: kansen& bedreigingen zijn vooral extern/exogeen/lastig te beïnvloeden en sterkten&zwakten zijn endogeen/intern en beïnvloedbaar.
- Er zijn talloze eigentijdse technieken beschikbaar om het werken met de online-versie speels en uitdagend te maken.
- Er zijn ook gebruikers die vooral zelf willen rommelen. Die moet je niet te veel structuur willen bieden dan wel moet je accepteren dat deze afhaken bij te veel structuur.

4.13.2 Mini MKBA

Waarom rekenen en tekenen aan elkaar koppelen? Er gaat veel mis in de praktijk. Je wil bij het maken van plannen al rekening houden met de haalbaarheid. Kosten en opbrengsten van die plannen. Dat onderdeel zou vroeger in het proces moeten. Het gaat er dan om dat men bewust wordt van de kosten en baten en het meegenomen wordt in het gehele proces.

> Reflectie

De mini MKBA is eigenlijk geen goede term. Er is al zoveel kennis beschikbaar over MKBA en instrumenten die uitvoerbaar zijn. Het gaat veel meer om het op gang brengen van een bewustzijn dat er tegenover kosten ook maatschappelijke waarden/baten bestaan.

De deelnemers vonden in grote meerderheid dat de aanpak van de MKBA zeer discutabel is. Niet het idee en de essentie staat ter discussie: het is goed en noodzakelijk bredere maatschappelijke kosten en baten in beeld te brengen. Wel ter discussie staat de wijze waarop het nu wordt gebruikt; het instrument is manipulatief en kan leiden tot gelegenheidsargumentatie. Vooral de monetarisering is een valkuil.

Breed werd daarom geadviseerd niet op de MKBA-weg verder uit te wijden, maar om er juist een stap aan vooraf te zetten: op welke wijze kan een brede kosten-baten benadering het project helpen de juiste beslissingen te nemen en afwegingen te maken, hoe kan worden bijgedragen aan het bewustworden van de + en – van investeren in kwaliteit.

In de powerpointpresentatie waren voor deze benadering de voorzetten al gegeven. Van verschillende kanten werd aangegeven dat deze aanvulling bij de praktische omgang met projecten absoluut van belang kan zijn. Ter discussie werd gegeven of de ingevulde Habiforum-matrix startpunt moest zijn. Ook al onderkende een ieder dat in de eigen praktijk en per project nieuwe begrippen worden toegevoegd, voor de herkenbaarheid en consistentie is aansluiten bij de Habiforum-termen wel wenselijk. In het concrete project kan vervolgens wel de vertaalslag worden gemaakt naar de relevantie voor dat project. Vervolgens kan per kwaliteitsbegrip worden aangegeven welke maatregelen kunnen/moeten bijdragen aan het realiseren van die ambitie, en vervolgens kan per maatregel worden aangegeven welk effect (+/-) dat heeft. In de discussie hierover kwam ook een andere aanduiding voor mini-mkba naar voren: het rendement van

(ruimtelijke) kwaliteit. In plaats van 'effect' zou dan ook 'rendement' kunnen worden gelezen; met de plussen en minnen wordt een beeld gegeven van welk (maatschappelijk) rendement met de maatregelen potentieel gemoed is.

De studie 'Methodiek Ruimtelijke Kwaliteit in de MKBA' biedt daarvoor de handvatten. Maar er wordt veel meer gestudeerd op deze maatregel-effect relaties.

Vraagtekens werden nog gezet bij het voorstel om bij de tool ook een klassiek grondexploitatie-rekenblad toe te voegen. Naar de mening van de presentator zou dit juist in beeld kunnen brengen dat de klassieken reken-en-teken-benadering waardevol is, maar slechts leidt tot een getal in €, terwijl een bredere benadering kan aangeven welke maatschappelijke plussen kunnen staan tegenover een mogelijk negatief eindresultaat in €. De groep gaf het voordeel van de twijfel, maar was nog niet overtuigd of dat zou slagen.

> Prototype

De vraag is of we een nieuw instrumenten moeten ontwikkelen. Het is meer het toegankelijk maken van informatie die er al is. Om alle bestaande kennis mee te kunnen nemen in de werkbank, gaat de voorkeur sterk uit naar een Wikipedia-achtige opzet: een ieder kan de eigen kennis en inzichten aan dit instrument toevoegen.

De volgende vragen kunnen uitgewerkt worden op de website:

- We gaan uit van een gegeven
- Welke maatschappelijke waarde staat tegenover de kosten
- Relatie in wat je doet en de maatschappelijke effecten

4.13.3 Design en Construct

We gaan spijkers met koppen slaan. De kaders voor ruimtelijke kwaliteit zijn gezet in de planvormingsfase. Vervolgens probeer je de uitvoerders de ruimtelijke kwaliteit te laten maken. Hoe kun je als overheid de belofte van ruimtelijke kwaliteit waarmaken. Rijkswaterstaat heeft daar een werkwijze voor ontwikkeld: design en construct, komt dat zien.

> Reflectie

Een randvoorwaarde om het instrument toe te passen is professioneel opdrachtgeverschap. Zorg ervoor de waarden van Ruimtelijke kwaliteit "expliciet" te maken bij uitbesteding.

Er bestaan meer varianten van D&C- contracten, variërend van "Egineering en construct" tot een "Gunning op waarde" en een "Concurrentiegericht dialog". De keuze voor een contractvorm hangt af van de mate van ontwerpvrijheid die de opdrachtgever wenst te geven.

Stroomschema:

- Wil ik aanbesteden? Ja/Nee
- Bij ja, heb ik mijn ambitie helder? Ja/Nee (bij ja: Kaders gebiedsontwikkeling, ambitiedocument)
- Schrijf ik ontwerp voor? Of hoe ontwerp ik? Wat is de ontwerpvrijheid?
- Hoe beheers ik risico's, tips voor verschillende contractvormen

> Productontwikkeling, hoe verder?

Goed instrument om Ruimtelijke kwaliteit door te vertalen bij aannemende partijen. Methodiek regelt hoe partijen met elkaar om kunnen gaan. Instrumenten kunnen van te voren worden vastgelegd of in dialoog bepaald worden.

Gevaar: Project los van gebiedsomgeving weekt ook los van die omgeving. Het stroomschema is leerzaam voor opdrachten in de publieke sector.

> Prototype

Op basis van de variabelen: concreetheid ambitie, mate van ontwerpvrijheid, en risicobeheersing zijn diverse voorbeelden van D&C- contracten te geven. Te denken valt aan een startpagina met 2 assen kaders/ambitie versus ontwerpvrijheid (risicobeheersing)

4.13.4 Kaartenspel

Kwaliteit moet je in de praktijk gaan maken. Wie wil een kwartet inzetten dat stimuleert om samen met partners kwaliteit te gaan uitvoeren. Denk aan het combineren van oude en nieuwe inrichtingselementen, en daarmee inspelen op nieuwe ontwikkelingen in een gebied. Het idee is ook loon te geven aan degene die ruimtelijke kwaliteit tot stand brengt, voor landschapsbeheer bijvoorbeeld. Plannenmakers, kom achter je buro vandaan en ga praten met partners in het veld. Of het kaartenkwartet als bouwpakket voor het landelijke gebied, ook voor andere opgave geschikt is zoals een stadswijk is nog de vraag. Het kaartenkwartet is bedoeld om anderen te inspireren om zelf ruimtelijk kwaliteit te gaan maken.

> Reflectie

Bouwpakket is een beter woord dan kaartenkwartet, het dekt meer de lading.

Hoe maak je het kaartenbouwpakket generiek voor andere gebieden? Het bouwpakket is bedoeld voor de gebruiker en beheerder van een gebied.

Belangrijke vraag in het begin is of iemand er wel aan toe is om het instrument te gaan gebruiken. Gebruiker zou moeten starten met een chequepoint. Een kader is belangrijk; om welk gebied gaat het, zijn er deelgebieden te onderscheiden, is de kwaliteit al benoemd, welke inrichtingsmaatregelen passen er, is er budget beschikbaar voor inrichting en beheer. Is er een beperkte vraag en een beperkt aanbod?

Een methode is nodig om een vertaling te maken van het benoemen van kwaliteit voor een gebied naar het benoemen van kwaliteiten voor een deelgebied. Het gaat om streekeigen kwaliteit. Hierbij is het inschakelen van een professional nodig. In het geval van voorbeeld ooijpolder, was dat een landschapsarchitect. Die trad als vertaler van inbreng betrokkenen op naar het benoemen van streekeigen kwaliteit.

Vervolgens is het benoemen van streekeigen ontwikkelingen nodig, vervolgens kan een vertaling gemaakt worden naar een set van 4 inrichtingsmaatregelen conform een groeimodel. We kunnen dit illustreren aan de hand van drie voorbeelden, een voorbeeld in groen (landschap), een voorbeeld in blauw (water), een voorbeeld in rood (bebouwing). De inrichtingsdetaillering is op de vierkante cm².

Deelnemers noemde het gevaar dat gebruiker gaat afhaken als er aan zoveel kaders en processtappen voldaan moet zijn, wil je het instrument kunnen gaan toepassen. Tegelijkertijd spreekt de bouwpakket gedachte aan.

> Ontwerp prototype:

Scherf 1: Intro, Checkpoint (met chequelist); nagaan of de voorwaarden voor het toepassen van het bouwpaaket zijn vervult.

Scherf 2: Methode "kwaliteitsdoelen" vertalen naar inrichting, rekening houdend met ontwikkelingen. Aangeven dat inschakeling van professional in de praktijk nodig is.

Tabel 3 Schema om kwaliteitsdoelen te benoemen en daarbij voorbeelden van inrichting in het landelijke gebied (groen), stedelijke gebied (rood) en gebieden met wtaeropgave (blauw)

Kwaliteit\inrichting	groen	Rood	blauw
a			
b			
c			

Scherf 3: Paaket vullen

Kies bv kwaliteitsdoel a en ga vervolgens samenstellen een inrichtings en/of beheer Optie 1, -Optie 2, -Optie 3, -Optie 4, volgens een groeimodel. Daarbij ook inzicht geven in de beheerkosten per jaar bv €/m²/6 jr. enof €/m²/12 jr.

Scherf 4: De boer op met het bouwpaaket en betrokkenen enthousiasmeren er zelf mee aan de slag te gaan. Proberen vraag en aanbod op elkaar af te stemmen via keukentafelgesprekken
dorpshuisbijeenkomsten
landschapsveiling voor inrichting en beheer

5 Reflectie op Resultaten Community of practices

5.1 Werkbank en deskundigenoordeel

Peter Dauvellier hield op 20 februari 2008 een gesprek met Dirk Sijmons. Centraal in het gesprek staat de vraag naar de methode om ruimtelijke kwaliteit te benoemen en concreet te maken. En dan met name de rol van deskundigen en van gebruikers daarbij. Hierna volgt een gespreksverslag van Peter Dauvellier.

Eerste aanleiding voor het gesprek was een verschil in benadering van ruimtelijke kwaliteit, die bleek tijdens de presentaties die elk van hen hield tijdens het afscheidssymposium van Jan Elsinga bij het project Ruimte voor de Rivier in februari 2006. Nieuwe aanleiding is de opdracht die beiden hebben om een paragraaf te vullen in het 'Handboek Gebiedsontwikkeling' waarmee Habiforum zijn tweede termijn wil afsluiten. In dat boek worden vele methoden, rijp en groen, beschreven. Peter schrijft over methode nr. 24 'Werkbank ruimtelijke kwaliteit'. Dirk staat aan de lat voor methode nr.25 'Deskundigenoordeel kwaliteit' ofwel 'Kwaliteitsteams'. Voor beide paragrafen liggen concepten op tafel. Vraag: is hier van geheel verschillende, misschien zelfs strijdige werkwijzen sprake? Of zijn beide methoden aanvullend op elkaar?

> Gedeeld Streven

Beide werkwijzen hebben een gezamenlijk streven, namelijk: "in gesprek gaan en blijven over ruimtelijke kwaliteit".

> Motivatie

Motivatie voor werken met kwaliteitsteams is de ervaring dat ontwerpcapaciteit en synthesesegericht denken steeds meer ontbreekt bij de overheid. Door bezuiniging, decentralisatie en vermarkten is ontwerpdeskundigheid vervlogen of uitgeplaatst. Daar komt bij dat de 'verplichte figuren' van milieuregels, MER, SMB, watertoets etc. leiden tot decompositie van integrale ruimtelijke plannen.

Motivatie om aan de werkbank te werken is het proces van democratisering van de ruimtelijke ordening, waardoor veel meer partijen al in een vroege fase van planvorming betrokken zijn. De uitdaging is om het streven naar ruimtelijke kwaliteit ook gezamenlijk te benoemen en te concretiseren. Juist bij complexe gebiedsontwikkeling met vele opdrachtgevers en lange looptijden is het moeilijk de kwaliteit van de ruimte van begin tot eind een rode draad door het proces te laten zijn. Die draad dreigt vaak te breken, ondermeer door de eerder genoemde 'decompositie', maar ook door het steeds optreden van nieuwe 'trekkers'.

> Angst voor elkaar

Vanuit de kwaliteitsteams gezien is de werkbank te zeer methodegericht, met gevaar voor technocratisering. Dirk vreest verplichte werkwijzen en 'checklijsten' en daarmee een verdere verbrokkeling van het synthesesegerichte denken. Het betrekken van burgers in het planproces is een zaak van de overheid. Daarvoor zijn genoeg (wettelijke) instrumenten beschikbaar.

Vanuit de werkbank wordt de ongestructureerde aanpak en de exclusiviteit van de deskundigentoets gezien als een risico voor relatieve willekeur. Het is geheel afhankelijk van de kwaliteit en samenspraak van opdrachtgever en

ontwerper/deskundige. De burger/ondernemer-gebruiker staat er in principe buiten. Bovendien zijn goede kwaliteitsteams alleen weggelegd voor 'topprojecten'. De bulk van de gebiedsprocessen zal het zonder dit toptalent, of zelfs geheel zonder kwaliteitsbegeleiding moeten doen.

> Oriëntatie

De kwaliteitsteams zijn de eerste plaats 'mensenwerk' en leggen de nadruk op de subjectiviteit, de eigen ervaringen en deskundigheden van de betreffende deelnemers. Dat is de bron van oplossingen die worden gevonden.

De werkbank richt zich op 'het creatieve proces' dat leidt naar realisering van ruimtelijke kwaliteit. Dat proces is lang en er komen zeer veel mensen bij kijken. Gezocht wordt naar voorwaarden en hulpmiddelen om in dat proces 'kwaliteitsgroei' te laten plaatsvinden.

> Werkingfase

De kwaliteitsteams treden daarbij op vanaf het eind van de initiatiefase, tot het begin van de uitvoeringsfase. Daarna worden ze vaak niet meer geraadpleegd.

De werkbank is tot nu toe vooral in de initiatiefase en planfase gebruikt. Maar de ambitie is er wel om ook in de andere fasen gereedschappen te bieden om vorming van kwaliteit te begeleiden.

> Werkwijzen

De werkwijze van kwaliteitsteams verschilt onderling sterk. Er is volgens Dirk geen formule voor te geven. Vaste ijkpunten zijn *Programma en Topografie*. Soms kan het om één specifiek aspect gaan, maar is het zaak dat wel lang vol te houden en consequent in te brengen in het planproces. Binnen dat proces reageren kwaliteitsteams ook alleen maar op een onderdeel: de planfase. De inbreng is beperkt. De manier van werken hangt ook af van het type plandocument dat aan de orde is en van wie je adviseert. Bij ruimte voor de Rivier is het groot opgezet en kan je alle problemen van het project doorakkeren. Daartoe behoren ook drie *gebiedsexcursies* per deelgebied.

Bij de NHW is het Panorama Kraayenhof uitgangspunt en gaat het om de relatie van de enveloppeplannen met daarmee: zijn het de goede vertalingen? Daar is een adviesrelatie. Maar daarnaast is er een *EHBO-functie* voor allerlei gemeentelijke plannetjes die plots ontstaan. Daar maak je een 'rangeerafspraak' voor bebouwing, als houvast voor bestuurders. (De rol van de Liniecommissie o.l.v. Ed d'Hondt is daarbij erg belangrijk. Daar blijkt toelatingsplanologie toch misschien te snel met het badwater te worden weggegooid. Iedereen wil nu wle 'historisch ontwikkelen', met verschrikkelijke gevolgen.)

De *leidraad plankwaliteit* is een hulpmiddel en gaat over samenhang en vormgeving. Verder worden *voorbeeldenboeken* gemaakt: hoe omgaan met geschiedenis. Maar ook uitvoeren: Fort Vechten wordt nu uitgewerkt door Adriaan Geuze en wordt straks een ijkpunt voor andere projecten.

Belangrijk is ook het je laten verrassen door *toevallige inbreng* van mensen. Die is niet te plannen, maar kan soms geheel nieuwe kwaliteitsgezichtspunten opleveren. Bij IJburg werken we met *hypotheses*. Steeds werd een hypothese neergelegd bij belanghebbenden. Iedereen mocht reageren, ook bijvoorbeeld de MER-commissie. Daarna pasten ontwerpers op basis van de reacties de hypothese aan. Op die manier ging het 4x langs alle belangstellenden. Dat vormde de basis voor het programma van eisen (Plaberum-aanpak), maar is eigenlijk al een plan.

De werkwijze van de werkbank is in beginsel meer gestructureerd. Centraal staat een *cyclische benadering*, waarbij steeds het proces van eerste idee tot nieuwe realiteit in beeld is. Verder gaat de werkbank ervan uit dat ruimtelijke kwaliteit wel degelijk te

benoemen is als je de juiste *gereedschappen* ervoor hanteert. En daaraan kan iedereen meedoen, burgers, beleidsmakers, bestuurders, deskundigen, ondernemers, belangengroepen. De uitkomst zal per gebied verschillend zijn. Een *gebiedsexcursie* is een eerste manier om kwaliteit 'aan te wijzen'. Het gebruiken van de *Habiforummatrix* helpt om ruimtelijke kwaliteit in zijn volle breedte wordt te benoemen. Steeds blijkt het van linksboven tot rechtsonder inspiratie te bieden en ideeën over kwaliteit op te leveren. Ook de *clustering* van individuele kwaliteitsbegrippen tot gezamenlijke kwaliteitsthema's behoort tot de succesvolle standaardwerkwijze. De matrix is dan al 'weggegooid', heeft zijn rol gespeeld. Wat overblijft is het *specifiek kwaliteitsprofiel* voor het betreffende gebied. Het is een soort programma van kwaliteitseisen voor planvorming en goede checklist om in de loop van het gebiedsproces te zien of men nog op koers ligt.

De werkbank zoekt naar meer methoden om in het lange proces van gebiedontwikkeling kwaliteit in de picture te houden. Met name bij de overgang van de ene fase naar de andere loopt de oriëntatie op ruimtelijke kwaliteit gevaar. Een *ambitiedocument* zou analyse (voorverkenning) en initiatieffase (verkenning) kunnen optreden als ankerpunt. Het kwaliteitsprofiel vervult die functie tussen initiatieffase en visiefase. Tussen visiefase en uitvoeringsfase kunnen *beeldkwaliteitsplannen* een rol spelen, maar zouden een bredere focus moeten hebben. Ook het tegelijk '*rekenen en tekenen*' is een hulpmiddel, waarmee vroeg een beeld van uitvoerbaarheid wordt verkregen. Er zijn meer instrumenten nodig. Ook kwaliteitsteams zullen daarin ook een belangrijke rol spelen, met name als het gaat om ontwerpen van ruimtelijke samenhang en vorm. De werkbank wil een soort gereedschapskist zijn voor al die instrumenten.

> Samenvattend

We constateren dat ruimtelijke kwaliteit in het planproces kwetsbaar is en gekoesterd moet worden. Dirk beseft dat kwaliteitsteams of beter gezegd 'deskundigenoordeel' vaak in de uitvoeringsfase buitenspel komt te staan en hun adviezen 'vrijblijvend' zijn. Peter erkent dat de ambitie van de werkbank om het hele planproces ruimtelijke kwaliteit 'op de voet te volgen' nog lang niet in ingevuld. Bovendien moet je niet naar verplicht opleggen van werkwijzen.

Toch blijft de urgentie van een betere begeleiding van ruimtelijke kwaliteit bestaan. De basis is het in het gesprek houden van kwaliteit, maar daarna moet je het concreet maken tot in de beheersfase door te vertalen. Daarvoor moeten alle middelen uit de kast. In de inleiding van dit onderdeel van het Handboek gebiedsontwikkeling zou daarom een goed structurerend verhaal moeten komen. Kwaliteitsteams en werkbank kunnen daarin beide een belangrijke rol spelen.

> En ten slotte

De beschrijving van de oorsprong van het begrip ruimtelijke kwaliteit in het concept van Dirk is niet juist. De basisbegrippen waren 'diversiteit, samenhang en duurzaamheid', uit de definitie van het basisdoel van de ruimtelijke ordening zoals die in de Oriënteringsnota werd gegeven. Daarmee is binnen de RPD in 1982 de discussie begonnen. Pas na 1990 is Vitruvius erbij gesleept. Ruimtelijke kwaliteit kwam dus niet voort uit de discussie over architectonische kwaliteit, maar uit de behoefte de RO - naast coördineren en ruimtelijk faciliteren van sectoren - weer een eigen 'streven' te geven.

5.2 Hoe verder met de WeRkbank?

De Werkgemeenschap Ruimtelijke Kwaliteit (WeRK) is aan het einde van zijn werkprogramma gekomen. Het ontwikkelde gedachtegoed en de werkmethode van de Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit bieden zodanig goede perspectieven dat het wenselijk is dat hierop ook na beëindiging van Habiforum wordt voortgebouwd in een nieuwe setting.

> Doelgroep

Door de deelnemers zijn diverse suggesties gegeven om verder te gaan met de WeRkbank.

Intervisie is leerzaam en leuk, leren van praktijkprojecten en tegelijk instrumentontwikkeling, zo was de opvatting van de deelnemers. Het zou goed zijn om in het vervolg er jonge mensen bij te halen. We moeten het doel om de resultaten uit te dragen en beschikbaar te maken voor anderen wel voor ogen houden. Duidelijk is ook dat meer deskundigheidsbevordering op het gemeenteniveau, voor lokale gebiedsontwikkeling wenselijk is.

> Website

Men is van mening dat de website een belangrijk weerslagmiddel blijft voor de resultaten van WeRK. Maar ook artikelen en trainingen zijn een goed aanvullend communicatiemiddel. De website moet wel actief beheert worden in de vorm van bijvoorbeeld een reactieteam.

Wie zijn dan de primaire klanten voor werkbank online? Het gaat dan vooral om betrokken mensen in proces en inhoud. De doelgroepen zijn: bestuurders, aannemers, projectleiders, beleidsmedewerker en professionele amateurs.

Waar ligt de potentie voor gebruik? Overall is de Werkbank toepasbaar, in kleine en grote gebiedsprojecten, waar een transformatieopgave en complexe opgave aan de orde is.

> Hoe organiseer je WeRkbankontwikkeling?

Ideën worden genoemd om grotere organisaties erbij te betrekken zoals VROM, OCW, IPO, NIROV, VNG en Federatie welstand die dan tevens de ontwikkeling kunnen financieren. Ook het oprichten van een Stichting wordt als optie genoemd. We moeten er wel voor waken dat klanten bij de ontwikkeling betrokken worden.

De inzet van kwaliteitenteams en de WeRkbank heeft verdere integratie. Het overdragen van het gedachtegoed zouden we kunnen koppelen aan cursussen. Ook de feedback van cursisten kan benut worden. Het idee is de cursussen op een commerciële basis aan te bieden. Maar hoe zet je dat dan in de markt?

> Doorstart

Inmiddels heeft een drietal adviesbureaus (WeRKpartners) uit de deelnemersgroep het initiatief genomen om een doorstart te maken met de WeRkBank. Zij nodigen de deelnemersgroep uit om op gezette tijden mee te participeren indien gewenst. Zij gaan de website beheren en trachten cursussen te gaan organiseren. Hiermee heeft de WeRkbank voorlopig een concreet vervolg.

Bijlage A Publicaties in het kader van WeRK

- 2003 / Dauvellier, Peter en Joke Luttik, *Ruimtelijke kwaliteit in praktijk*; Dauvellier Planadvies, Alterra, Habiforum; Den Haag / Wageningen / Gouda
- 2006 / Dauvellier, Peter , de Jonge, Jannemarie, e.a. *Het Planproces binnenste buiten*, in: Krachtenfusie in de inrichting van Nederland, Ad de Rooij (red), Uitgeverij Veen Magazine BV, Diemen,
- 2006 / Dauvellier, Peter, *Workshop Ruimtelijke Kwaliteit, Handleiding voor de start van een creatief proces.*
- 2007 / Wintjes, A et al *Wageningse Eng*, Alterra, Wageningen
- 2008 / Kleine, J. en R. Galjaard, *Van Visie naar uitvoering; instrumenten voor ruimtelijke kwaliteit. Een verkenning uitgevoerd in opdracht van de Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit*, Groningen, 2008
- 2008 / Puylaert, Henk, *Instrumenten voor ruimtelijke kwaliteit in vroege fasen van het planproces*, H2Ruimte, Delft, 2008
- 2008 / Dauvellier, Peter ea. *Werkbank ruimtelijke kwaliteit, Praktische hulp bij structuurvisies en gebiedsprocessen*; in: ROMagazine juli/augustus 2008

Bijlage B Lijst van projecten en workshops waar de Werkbankaanpak is toegepast

2001

- Knooppunt Arnhem-Nijmegen

2002

- Buurtschap Zwolle
- Leiden Noord
- Horstermeerpolder

2003

- Winkelcentrum In de Boogaard

2004

- Gorecht 2004
- Petten-Callantsoog
- Zuidas
- Vliegbasis Twenthe
- Vliegbasis Soesterberg
- Kazerneterrein Ede Oost/West
- Vliegbasis Valkenburg
- PKB-Ruimte voor de Rivier
- Haven Woerden

2005

- ZW-Walcheren

2006

- Tussengebied Den Haag - Rotterdam
- Stadsgewest Haaglanden

2007

- Schipholregio
- Stadshavens - Rotterdam
- Bergerden-Lingezen
- Workshop Landschapsmanifest

2008

- Driehoek Apeldoorn/Deventer/Zutphen
- Park Randenbroek en omgeving / Amersfoort
- Vathorst Noord en West / Amersfoort

Inhoud

Deze reader is een verantwoording van het project van Habiforum met als doel: het leren organiseren van het creatieve proces dat resulteert in ruimtelijke kwaliteit. Het project is uitgevoerd met de community of practice werkmethode. Daartoe zijn 13 workshops georganiseerd in de periode 2005 tot en met 2008 met professionals uit de praktijk. Deels hadden deze workshops het karakter van intervisiebijeenkomsten waarin praktijkprojecten werden onderzocht en besproken. Daarnaast werd gewerkt aan het uitbreiden van het 'gereedschap' dat ter beschikking staat om ruimtelijke kwaliteit een leidende rol te geven in het proces van gebiedsontwikkeling.

In de voorliggende 'Reader Werkbank Ruimtelijke Kwaliteit' wordt een overzicht van de resultaten van de workshops gegeven. Het project heeft een werkmethode opgeleverd en een aantal instrumenten om ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling te realiseren. De resultaten zijn toegankelijk gemaakt op www.werkbankruimtelijkekwaliteit.nl

Colofon

De werkbank is tot stand gekomen als initiatief van Habiforum in het kader van het programma Vernieuwend Ruimtegebruik. Ruim 25 professionals uit de praktijk van gebiedsontwikkeling hebben meegewerkt aan de ontwikkeling van de werkbank methode om ruimtelijke kwaliteit in gebiedsontwikkeling te realiseren. Een kernteam van Peter Dauvellier van Dauvellier Planadvies, John Weebers van Ministerie van Verkeer en Waterstaat en Annoesjka Wintjes van Land-life Consultancy verzorgde de organisatie.

Habiforum

Dit is een publicatie van Habiforum in het kader van het programma Vernieuwend Ruimtegebruik. Habiforum is een kennisnetwerk dat ruim 2.000 experts verbindt, die samen nieuwe vormen van duurzaam ruimtegebruik ontwikkelen én in de praktijk brengen. Het programma omvat praktijkprojecten en wetenschappelijk onderzoek. Het wordt uitgevoerd in nauwe samenwerking met het InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster en de universiteiten van Delft, Rotterdam, Amsterdam (VU en UvA), Utrecht en Wageningen. Door deze samenwerking ontstaat synergie tussen wetenschap, praktijk en beleid. Habiforum wordt gefinancierd vanuit Bsik, het kennis-economieprogramma van de Rijksoverheid, en uit bijdragen van publieke en private partijen. Zie ook: www.habiforum.nl

